„ТАБОР“

ВОЄННО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

6

„Підчас покою історія війн стає істотним засобом до зрозуміння війни та усталення тривалих засад воєнної штуки“.

Gen. Peucker.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. Стор.

Універсал Уряду Української Народньої Республіки 3
В. Сальський. Витриваємо 7

РОЗДІЛ II.

С. Жмейський. „Воєнізація“ населення в С. Р. С. Р. 11

РОЗДІЛ III.

В. Прохода. Записки до історії Сірих або Сірожупанників 22
Іван Гнойовий. Спомини про 19 піший український полк р. 1917 49
А. Марущенко-Богданівський. З пережитого 63

РОЗДІЛ IV.

Середа Михайло. Іван Сірко з низовим запорожським товариством зичить Кримському ханському мосці доброго здоровля і щасливого поводження 66

РОЗДІЛ V.

Хроніка 77
Некролог 90

ТАБОР

ВОЄННО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

Ч. 6

Лютий, 1928 року

Редагує колегія.

Відповідальний Редактор В. Кущ,
Генер. Штабу Ген.-Хор.

Zakł. Graf. P. SZWEDE Warszawa, Warecka 9, Tel. 509-31.

2

РОЗДІЛ І.

Універсал Уряду Українськоі Народньої Республіки.

Десять років минуло з того часу, коли Четвертим Універсалом Української Центральної Ради було оголошено 22 січня 1918 року: „Однині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу".

Таким чином об'єднанними зусиллями живих сил української нації — селянства, робітництва та інтелігенції — створено основи вільної, незалежної Української Народньої Республіки. У новій Українській Державі забезпечено народові усі вольности громадяньскі, а народностям неукраїнським, на Україні сущим, надано право задовольняти їх потреби національні без жадних перешкод і за допомогою Українськоі Держави. Перший вільний Парламент Україин — Українська Центральна Рада — окремим законом віддала землю в непорушне володіння трудового селянства, а особливими приписами оборонила робітництво перед визиском та злиднями. Відновилося вільне життя України.

Та північний ворог України не хотів погодитися з тим, що народ України розбив кайдани московської неволі. Усі російські уряди: царський, демократичний і комуністичний, хоч як ріжнилися між собою політично та соціально, проте однаково сходилися в спільному змаганні, — завоювати знову землю українську та здобути з неї найбільші користи для московщини, поневолити нарід український та повернути його на службу московським інтересам.

Придбачаючи неминучість боротьби з ворогом, Українська Народня Республіка ще з перших днів революції роспочала під проводом Незабутнього Симона Петлюри організацію Української Армії, яка на протязі чотирьох років витримала на собі жорстоку кріваву навалу заборчої червоної й білої Москви. Та боротьба визвольна провадилась в особливо тяжких обставинах: без необхідного техничного приладдя, в зруйнованій війною країні, без морального навіть співчуття з боку культурного світу. Західня Европа, що визнала вже право народів на самоозначення, не розуміла нас, а допомогала навіть ворогам України в їх заборчих змаганнях. Завзято боролась молода армія українська, але ворог переміг нас, окрадених та знесилених, і довелося нам зазнати ярма червоного московського деспотизму. Лицарська армія українська та Уряд національний примушені були перейти, в наслідок ворожої перемоги, на чужу землю, як це бувало з урядами й инших народів у непевних умовах війни, — з урядами сербським та бельгійським. І от уже вісім літ большевизм московський панує на землі нашій, нищить її природні багацтва та добробут її населення, душить думку та сковує волю українського народу творити своє життя, змагається роскласти саму душу народню. Чужинець став господарем на українській землі, а для фальшивої втіхи українського народу оголосив, немов би якусь ласку, право українського народу користуватись рідною мовою своею на власній, не своїй землі, оголосив фальшовану самостійність України, так само поневоленої та ограбованої, як це було за царів. Відчуваючи непереможну волю українського народу до власної Незалежної Держави, його надії на Українській Уряд та Українську Армію за кордоном, окупант землі нашої рукою найманого ката вбиває найчильнішу особу Українського Уряду та Армії — Голову Директорії та Головного Отамана Війска Української Народньої Республіки Симона Петлюру.

Але даремні та безсилі заходи ворога. Народньої волі, що прагне добра народнього, не зломить ніяка сіла ні на

землі українській, де ворог, поневоливши край збройною силою, не може поневолити самої душі народньої, ні за кордоном, де Український Уряд та кадри Української Армії готові відновити в слушний час боротьбу за визволення Батьківщини. І як кілька літ тому, коли на чолі Української влади стояв незабутній Симон Петлюра, так і тепер, після трагичної втрати, Український Уряд може повторити те саме: „Знеможений у непосилній боротьбі Законний Уряд Української Народньої Республіки, рятуючи свою лицарську армію, покинув рідну землю, але не залишив боротьби. Спадкоємець Суверенних Парламентів Твоїх, Український Народе, Центральної Ради і Конгресу трудового народу, Уряд Української Народньої Республіки твердо стоїть в обороні Незалежної України і тільки перед Тобою, Суверенний Народе Український, складе повновласти свої. Разом з військом Твоїм і численним громадянством, що знайшло собі притулок на чужині далекій, Уряд пильно стежить за подіями на Україні і твердо вірить у неминучу перемогу.

У нинішній час то вже не тільки сама віра, але й цілковита певність перемоги над окупантом. На Україні вже минуло перше оторопіння народнє після брутальної, жорстокої навали большевицької. Народ здав собі справу з того, що сталося: розуміє всю шкоду большевицького панування для своїх інтересів та здобуває в собі все більше волі й сили для боротьби з ворогом. Дарма старається наш ворог здобути собі тут грунт і підмогу в чужинців, у яких купує їх ласку роздаруванням не своєї землі та ріжних концесій. За кордоном України не лише близькі сусіди, але й далекі народи вже бачуть, як большевицька влада здирством зі своїх поневолених народів сіє нелад по инших краях; уже всі тут відчули на собі й оцінили всю шкоду її для інтересів людства. Тож і чужоземні чинники не будуть тепер так вороже, як колись, ні навіть байдуже ставитися до визвольних змагань українського народу. Ближчі й дальші сусіди вже чують могутні лицарські зітхання поневоленого українського народу.

Стара культурна Европа здивовано роскриває короткозорі очі свої перед яскравою постаттю ще поневоленої, але непохитної у боротьбі за волю, України. Великі могутні держави починають розуміти, що бажаний спокій і добробут наступлять в Европі лише тоді, коли Україна матиме своє право на незалежне державне існування. Наближається давно жданий час останньої боротьби і конечної перемоги, коли нарешті Україна займе почесне місце у великій родині народів світу.

Тож будьмо готові свідомо, не лише думкою, але й самим чином зустріти той сподіваний час, щоб власними руками створити потрібний лад на своїй землі. Уряд Український поверне на рідну землю з тими гаслами, які він виніс з неї та беріг на чужині, щоб передати їх на руки господаря землі української, — її суверенного народу. Ті гасла: Державна незалежність Суверенної України, народоправний та демократичний лад, забезпечення вільного розвитку продукційних сил, забезпечення інтересів робітництва, вся влада — народові українському, вся земля — трудовому селянству України.

Вітаючи непохитний народ український з десятою річницею визвольної боротьби, Уряд Української Народньої Республіки не має сумнівів у тому, що в скорому часі матиме щастя скласти повновласти свої перед всенароднім парламентом Великої Вільної Самостійної України.

АНДРІЙ ЛІВИЦЬКИЙ,
Заступник Голови Директорії Головний Отаман Війська У. Н. Р.

ВЯЧЕСЛАВ ПРОКОПОВИЧ,
Голова Ради Міністрів.

ВОЛОДИМИР САЛЬСЬКИЙ,
Міністр Військових Справ.

В. САЛЬСЬКИЙ,
Ген. Штабу Ген.-Хорунжій.

Витриваємо!

(Промова на урочистій академії з приводу 10-ої річниці проголошення незалежности Української Народньої Республіки.)

Минуло 10 років, як волею українського народу перший його парламент, Центральна Рада, зірвала остаточно всякі звязки з Москвою й оголосила повну державну незалежність Української Народньої Республіки.

Цей історичний акт потягнув за собою довгий, на протязі кількох років, збройний чин нашого народу проти хижацької Москви, що оружно посунула на Україну, аби зламати так яскраво виявлену волю Українського народу до створення власної держави.

Головний тягар цього збройного чину винесла на своїх плечах наша героїчна армія. В обставинах боротьби і революційного хаосу творилася вона. Своїми славетними чинами на протязі майже 4-х років, своєю кровю армія освятила і ствердила волю українського народу до самостійного державного життя. Армія відновила легенду збройної боротьби за власну державність і тим самим звязала наше героїчне минуле зі світлим майбутнім.

Багато втратила в цій боротьбі армія найкращих синів українського народу; їм, невідомим і відомим героям, серед них незабутньому С. Петлюрі належить наша побожна пошана, в знак якої прошу шановні збори встати, скупчивши всю свою увагу на величности і шляхетности виконання ними свого патріотичного обовязку.

Уже самий факт, що наш нарід потрапив висунути Вождя, який став втіленням його надій і прагнень, Вождя, що зорганізував і провадив армію на протязі всеї боротьби; самий факт надзвичайної витривалости нашої армії в тяжких обставинах, які всім відомі — все це є яскравим доказом того, що прагнення до власної дер-

жавности виходять з самих глибин народньої душі, а це найкраща запорука остаточної перемоги, не дивлячись на хвилеву поразку.

Наша хвилева поразка в першому періоді боротьби єсть нічим у порівнанні з самим фактом цієї боротьби, особливо в порівнанні з тим, що зараз, у часі хвилевої перерви, наша воля, воля нашого народу до продовження збройної боротьби не тільки не ослабла, а ще більше загострилася.

Як вияв нашої волі до продовження боротьби і ознака того, що ми не скорилися перед хвилевим переможцем, який брутально окупував нашу рідну землю, є те, що, перебуваючи на еміграції, ми заховали неперериваємість традиції нашої державности. Захована ця традиція не купкою людей, а майже цілою еміграцією. Тут, на еміграції ще дорожчими стали для нас емблеми нашої державности: золотий тризуб Володимира Великого і жовто-блакитний прапор, які, викликали та викликають в окупантів України скажену лють і до цього часу.

Наш державний центр, наш уряд, без перерви існує і працює для остаточної перемоги; він не перестане працювати аж до осягнення нашим народом великої національної мети, легальним і традиційним виразником якої він є зараз единий.

Про внутрішню моральну силу нашої державної традиції свідчить навіть одна з найтяжчих подій у нашому житті за минуле десятиріччя — паризька трагедія. Підступне вбивство ворогами нашої державности народнього Вождя, що відограв таку яскраву ролю в нашій боротьбі, іменем якого охрещено нашу боротьбу і наші прагнення, не тільки не захитало нашої ідеї, нашої державної традиції і не розпорошило нас, як сподівались вороги, а навпаки ще більше зміцнило цю традицію і злютовало нашу еміграцію.

Місце трагично забитого Вождя, С. Петлюри, згідно нашої конституції заняв один з найближчих його співробітників, що був близьким йому не тільки формально, а морально й ідейно, і це тут, в еміграційних обставинах, відбулося

без яких будь ускладнень і визнано всіма. Цей факт ще раз свідчить оскільки наша еміграція глибоко пройнята державною традицією, свідчить про її політичну дозрілість.

Зокрема, що до нашого вояцтва, розпорошенного переважно в Європі: замісць звичайних військово-організаційних форм, що на еміграції не можливі, воно стосовно до обставин віднайшло инші форми, і зараз найбільш активні елементи його об'єднані організаційно в вигляді ріжних т-в у головних країнах Європи, причому на перших місцях їх статутів стоять артикули про повсякчасну готовність стати до розпорядимости Уряду Української Народньої Республіки.

Таким чином, наше вояцтво лишилося вірним прапорам, під якими боролося, і ця вірність знов таки свідчить про велику внутрішню моральну силу його; вояцтво не тільки не стратило волі до боротьби і віри в остаточну перемогу, а воно ще більше загартувалося в непримиренній, гострій, некомпромісовій ненависти до Москви, якою-б вона не була

Ідейна витривалість взагалі нашої еміграції і зокрема нашого вояцтва впливають на еміграцію инших країн СРСР у напрямі одірвання од Москви. Яскравий приклад цього за останні часи — незалежницький рух серед донців, що стоять на грунті спільної боротьби разом з Україною проти Москви. Взагалі можна ствердити, що Україна стоїть на чолі визвольного руху серед поневолених народів СРСР і її визволення є підставою кращих надій цих народів.

Настрої нашої еміграції є надзвичайно характерними для неї і під знаком їх пробігає все її життя. Ці настрої еміграції, пройняті вірою в остаточне близьке визволення, яскраво відбиваються і на наших святах української державности. Коли в перші роки після залишення рідньої землі на цих святах переважав сум і біль від понесеної поразки, нездійснення наших надій, то чим далі, вони все ставали святами нашої надії, нашої віри в остаточну перемогу; вони ставали тими явними дотикальними ступінями, що все більше і більше наближають нас до остаточної перемоги.

Як краплина води відбиває в собі цілий світ, так ми тут, на еміграції, є краплиною нашого народу, що яскраво відбиває його найсвятіші почування і прагнення, про які він там, під тяжким ярмом Москви, не може сказати, як хотів-би.

У цьому полягає найбільша і найкорисніша прислуга наша свому народові, яка, твердо вірю, завершиться нашим вже близьким поворотом в обставинах остаточної перемоги до свого народу, якому принесемо непорушеними ті найвищі святощі, духовні клейноти, що винесли з собою, зовнішніми емблемами яких є жовто-блакитний прапор і золотий тризуб Володимира Великого.

Щасти і помагай, Боже, витривати і дожити до цього радісного дня.

С. ЖМЕЙСЬКИЙ.

„Воєнізація“ населення в С.Р.С.Р.

Досвід великої мирової війни вніс глибокі зміни в існувавшу дотихчас систему організації збройної сили держави. Між іншим досвід великої війни висунув на порядок денний питання про організацію воєнної підготовки всього населення країни ще за час миру аби в такий спосіб уникнути всіх негативних наслідків, що давала прискорена воєнна підготовка громадян, покликаних у шереги армії лише під час війни.

Це питання західньо-європейські держави розвязують у той спосіб, що стремлять: 1) перепустити цілий призивний контінгент або більшу його частину через військовий апарат кадрової армії за рахунок відповідного зменшення терміну військової служби; 2) запровадити воєнну підготовку в школах; 3) організуючи та підпираючи добровільні організації мілітарного характеру, завданням котрих є охопити воєнною підготовкою тих громадян, що лишилися поза війсковим апаратом.

До таких організацій належать стрілкові товариства, союзи спортові і т. п., котрі знайомлять своїх членів з воєнним ділом у розмірі потрібнім для рядовика.

Під взглядом військової підготовки людських резервів особливо прикрого досвіду в час великої війни зазнала б. Росія.

Низький рівень воєнної підготовки поповнень засуджував їх згори на загибель без жадної користи. Такий стан привів до організації перепідготовки поповнення тут-же на фронті, що було можливо лише в умовах позиційної війни.

Отже спадкоємці б. Росії — совіти, здавалося мусіли були взяти під увагу цей досвід та подбати про належну воєнну підготовку людських резервів.

А тимчасом у цій царині, як видно з доповіди Наркомвоєнмора на з'їзді рад цього року, дуже мало зроблено.

Справді, система армії мішаного характеру, напів кадрового, напів міліційного типу, розвязала проблему зменшення видатків на армію, але ніскільки не збільшує контингенту громадян одержуючих воєнну підготовку. Двохрічний термін служби в кадрових частинах і 5-ти річний номінальний, а фактично 8—11 місячний термін служби в територіяльних частинах, навіть беручи під увагу допризивну підготовку,—не дають можливости охопити воєнною підготовкою більші маси населення.

При сучасній військовій організації із щорічно покликаного контингенту, що виносить до 1.500.000 чол., армійський апарат може перепустити лише до 700.000 чол., с. т., трохи більше половини, решта-ж залишається без військової підготовки.

Опріч того існують поважні сумніви, що до відповідности сучасним вимогам тої військової підготовки, що її одержують громадяне в територіяльних частинах навіть разом з допризивною підготовкою (див. „Табор" ч. 4).

Справа в тім, що взорована на системі швейцарської міліції, територіяльна система, яку запроваджено в С.Р.С.Р., потрібує для свого розвитку тих передумов, які витворилися в Швейцарії протягом століть збігом історичних, політичних економичних і природніх обставин. Всі ці спортивні, стрілецькі, мислівські т-ва, що існують майже в кожнім куточку Швейцарії і дають населенню фізичний закал (мислівські спортовки) та вміння стріляти, т. м., основну базу воєнної підготовки. Всього цього бракує на багатьох теренах С.Р.С.Р. у наслідок чого запроваджена територіяльна система, з її 8-місячною підготовкою на протязі 5-ти літ, є нічим іншим, як будовою без фундамента.

Отже стремління зміцнити свої територіяльні частини, підвести під них грунт, та охопити воєнною підготовкою півмільйонову масу, яка щорічно залишається поза апаратом військової підготовки, було головним поводом для запровадження воєнізації населення в С.Р.С.Р.

Однак брак грошових засобів та бажання задемонструвати Європі „прояви суспільної опінії“ примусили їх переводити воєнізацію за допомогою спеціяльно створеної суспільної організації специфично-радянськаго типу. В такий спосіб радянська суспільність притягається до роботи державнаго маштабу за її ж рахунок, бо робота провадиться „без видатків від скарбу“.

Виявлення устрою цієї організації, методів її праці, наслідків її, відповідности їх до намічених завдань, як рівнож висвітлення тих перешкод, що зустрічає справа „воєнізації“ на свойому шляху, способів опанування її або обходу та, особливо, застосування воєнізації на Україні — все це з'являється завданням цієї статті.

ІСТОРІЯ ТСО-АВІОХЕМ.

Завдання воєнізації населення покладені в С.Р.С.Р. на „суспільну“ організацію, яка має назву: „Союз товариств сприяння обороні й авіаційно-хемичному будівництву С.Р.С.Р“, або в скороченню „Тсо-Авіохем“.

Історія повстання цього товариства являє наочну ілюстрацію широких „планетарного“ маштабу, починань радянських органів, ударности цереведення намічених завдань та вміння маневрувати та пристосовувати до виявлених обставин плани, що перепали в обличчу суворої життєвої дійсности.

Ще в 1922 році було створено „Воєнно-Наукове т-во“ (ВНО), завданням якого було студіювання військових питань, воєнно-наукове їх оброблення, використання в міру можливости для червоної армії. До складу його, як видно з назви та завдань, належали військові, а осередки його знаходилися при ріжного роду штабах, установах та частинах і належати до них рахувалося остільки необхідним, що навіть в атестації комскладу зазначалася участь у роботі ВНО.

У 1923 році народилося „т-во друзів воздушної флоти“ (ОДВФ), метою якого було вести пропаганду за будівництво радянської воздушної флоти.

Це т-во використало удачний момент — ноту Керзона і зібрало поміж населенням засоби на будівлю 150 аеропляні́в.

1924 рік приніс „т-во друзів хемичної промисловости" (Доброхем), котре мусіло популяризувати ідею будівництва хемичної промисловости в союзі для потреб оборони і сільського господарства. Але вже рік потім виявилося, що розмах було взято завеликий, не вистарчало сил на переведення двох окремих т-в і тому в 1925 р. ці т-ва з'єднуються в єдиний „союз т-ва друзів авіаційної й хемичної оборони та промисловости С.Р.С.Р.", яке в скороченню називається „союз Авіохем". У той же час аби поширити роботу ВНО дано йому назву: „Т-во Сприяття Обороні" (ТСО).

Однак, досвідчення на протязі 2-років виказало, що справа йде кволо, бракує провідників на місцях, бракує директив та плянів з центру. Виникла думка дальшого скупчення активних керовничих сил в одній організації, в наслідок чого було в початку 1927 р. переведено з'єднання т-ва Авіохем і Тсо в єдиний союз т-в: Авіохем, на який вже покладено опріч пропаганди оборону союзу та авіо й хембудівництва також і реальне запровадження воєнізації населення через притягнення його до стрілкового спорту, ознайомлення з противогазовою обороною, з військовим знанням, потрібним для червоноармійця і т. под.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ОСО-АВІОХЕМА.

Т-во Осо-Авіохема організовано по типу радянських „громадських" організацій, на чолі котрих знаходяться офіційні особи комуністичного мира; праця в цих організаціях належить до „навантажень" майже обовязкового характеру, а провадиться в часи поза службові і гонорово за невеликими винятками — оплати необхідних техничних робітників.

З приводу підсобного значіння для червоної армії Осо-Авіохема ця організація користає з особливого опікування Революційної Воєнної Ради Союзу. Організовано т-во згідно територіяльно-адміністративного принципу і має свої відділи по цілому Союзові. На чолі всесоюзної організації т-ва знаходиться всесоюзна центральна рада під головува-

ням народнього комісара воєнних і морських справ Ворошилова; замісниками його є Каменев і Уншліхт.

Кожна республіка, кожна область Союзу мають свій Осо-Авіохем, котрий працює по вказівках В. Ц. Ради. До складу Ради Республіканського Осо-Авіохем входять звичайно найвищі комуністичні достойники республіки та вищі військові, як от помішники командуючих військами округи і т. под. Цим досягається єдність думки і потрібний для військових цілей керунок праці. Властиво праця провадиться менш видними членами т-ва.

Цим республіканським, крайовим, обласним центрам Осо-Авіохему, підлягають губерніяльні й окружні ради т-ва, що мають під собою повітові, районові і волосні відділи, котрим на місцях підпорядковуються низові осередки (ячейки) Осо-Авіохема, що закладаються головним чином по фабриках, заводах, підприємствах, профсоюзах, сельбудинках, клюбах, військових частинах, домах червоної армії і флоти, штабах, установах, закладах, державних органах і т. п.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ОСО АВІОХЕМА.

На чолі т-ва стоїть центральна рада, яка для керовничої та техничної праці виділяє президію під головуванням народнього комісара воєнно-морських справ, з генеральним секретарем тов. Алексінським.

Союзна Центральна Рада Осо-Авіохема затверджує плян робот, організаційні пляни, проєкти й інструкції, що виробляють техничні робітники, поміж котрих є багато старшин генерального штабу бувшої російської армії. Вони працюють у секціях, з яких складається Центральна Рада Осо-Авіохему.

Існують наступні секції:

СЕКЦІЇ.

1. Секція воєнної підготовки трудящихся; 2) Стрілкова секція; 3) науково-дослідча; 4) авіаційно-хемична; 5) постачання т-ва (Снаб Осо-Авіохем); 6) секція підготовки жінок.

1) Секція воєнної підготовки трудящихся утворена лише в липні 1927 року з метою приско-

рення реалізації военної підготовки трудящихся, котра до цього часу йшла досить кволо.

До цієї секції опріч робітників секретаріяту Центральної Ради т-ва ввійшли представники центральних органів профсоюзів, центрального комітету комсомолу, Головної Управи Політичної просвіти, Політичного Управління Робоче-Селянської Червоної Армії та інші.

Секція виробила 4-х місячний програм для военного гурта в місті та закінчує 6-ті місячний програм праці военного гуртка в 2-х варіянтах: а) для осіб без жадної військової підготовки; б) для одержавших таку підготовку в Червоній армії. Розроблені також програми підготовки керовників цих гуртків: 1) програми перепідготовки командірів запасу та положення про них; 2) програми підготовки майбутніх організаторів военної підготовки — клюбних робітників, завідуючих селянськими будинками, міських та сільських учителів, які з ними зазнайомляться на спеціяльних курсах, організованних центральним комітетом робітників освіти. На майбутнє намічено: 1) укласти плян практичної праці, узгіднений зі всіма установами й організаціями, що провадять працю в цій же царині. Плян посідатиме два варіянти: а) на час мирний, б) на час военний.

Для скоршого запровадження военізації проектується: 1) фактична перевірка практичної работи на місцях; 2) розгортання сітки курсів підготовки командірів запасу на керовників военних гуртків, а також для удосконалення їхніх знань; 3) відшукання можливостей охопити роботою Осо-Авіохема перемінний склад територіяльних частин у період поміж зборами аби вона з'являлася продовженням военної роботи над ним у частині, поглиблюючи та посилюючи, таким чином, військову внучку перемінника.

2. Стрілкова секція, на чолі котрої стоїть Каменев, б. офіцер генерального штабу і замісник комісара военно-морських справ, має завданням пропаганду стрілкового спорту, закладання стрілкових гуртків, вироблення для них програмів навчання, влаштування стрікових змагань і т. под. Вона складається з підсекцій: 1) методичної, 2) судейсько-

конкурсної, 3) технично-дослідчої, 5) постачанської, 5) агітаційної.

Назви цих підсекцій досить яскраво висвітлюють завдання й характер іхньої праці.

4. Науково-дослідча секція провадить працю воєнно-наукового характеру, присвячену питанням підготовки Союзу до війни. Вона складається властиво з бувшого Воєнно-Наукового товариства. Характер її роботи найбільш яскраво виявляється з праці її підсекцій, яких вона має чотирі: 1) підсекція підготовки народнього господарства до оборони, 2) підсекція воєнно-технична, 3) підсекція навчання та виховання, 4) підсекція організаційна.

А. Підсекція підготовки народнього господарства до оборони провадить працю по вивченню важливійших питань народньо-господарчої підготовки Союза до війни. Намічено видати твір: „Війна й народнє господарство", який мусить виявити еволюцію народнього господарства в час мирової війни і дати напрям для господарчої політики в майбутню війну. Продискутовані такі питання: „Обозобудова в С.Р.С.Р."; „Сінопостачання й війна". Намічено для розроблення: „Ринки продуктів і постачання на час війни 1914—1917 р.р.". Таким чином ця підсекція провадить надзвичайно важливу працю по вивченню терену Союзу під взглядом воєнно-господарчим, виявленню помилок минулого, що до постачання армії та населення та підготовці матеріялів для розроблення воєнно-господарчої частини пляна війни.

Б. Підсекція воєнно-технична має завданням використати всі техничні сили й організації Союзу науково-дослідчого характеру для потреб оборони. Ідейне керовництво організаціями з боку підсекцій полягає в тому, що підсекція намічає низку питань з ріжних царин техники, які й пропонує для розроблення членам Осо-Авіохема, його осередкам. Характер роботи цеї підсекції найліпше вказують питання, що нею намічені для розроблення: 1) використання коротко-хвилевих радіостанцій на службі фронту; 2) дослідження методів праці й урядження тимчасових телефоничних узлів звязку; 3) лабораторні дослідження й по-

льові досвіди з обсягу гідротехники (здобуття води для пиття в умовах війни і т. п.; 4) застосування електро-техники до військового діла, як, наприклад, застосування вольтової дуги інтензивного горіння до прожекторів, польові досвіди по електризації дротяних перешкод і т. п.

При воєнно-техничній підсекції знаходиться воєнно-господарче бюро, що скеровує техничну думку на питання з царини воєнної господарки Червоної Армії.

Намічено 19 категорій, 138 груп або понад 2500 питань. Президіум бюро складається з 5 чоловік, але при ньому є научно-технична рада, склад якої показує оскільки широко закроєна робота і на які сили вона спиратиметься. До складу рад входять: 6 представників від профсоюзів, 33 — від промисловости; 6 — від кооперації, 3 — від торговельних організацій; 18 — від науково-дослідчих установ; 13 — від воєнних учбових закладів, вищих техничних шкіл і техникумів; 20 — від воєнно-техничних осередків.

Всі члени науково-техничної ради з'являються одночасно представниками воєнно-господарчого бюро на місцях.

Наукове розроблення питань і підсумовання надісланих матеріялів провадять спеціяльні комісії ріжних спеціяльностей при президіумі воєнно-господарчого бюро. Багацько з праць цього бюро вже здійснюється постачанням червоної армії.

Цеж бюро допомагає винахідникам і скеровує їхні думки на розвязання питань воєнно-техничного характеру. Для зацікавлення винахідників передбачається організація конкурсів.

В. Підсекція навчання та виховання студіює питання воєнної педагогики. Праця її поділяється на дві частині: а) характеру теоретичного; б) характеру практичного.

До першої категорії належать реферати з царини рефлексології аби застосувати її вказівки до сучасної військової підготовки. Виклад д-ра Фролова: „Поведінка людини і питання про автоматизм у воєннім ділі“ є найбільш характерним для теоретичних праць цієї секції. До практич-

них праць належать: застосування кіно в справах військового навчання, методи й прийоми постановки фізкультури в школах, маршева підготовка військ, методика центрального інститута труда в пристосуванню до воєнного навчання в спеціяльних частинах. Був замір виготовити працю під назвою: „Фізіологія воєнного труда“.

З повищого видно, що ця підсекція намагається за допомогою науки відшукати такі методи військової підготовки, що дозволялиби її переводити в найкоротчий час.

2. Підсекція організаційна має завданням організувати найбільш раціонально роботу в червоній армії, аби позбавитись зайвої писанини, бюрократизму і т. п. Вона підготовляє працю: „Принципи і методи раціоналізації роботи в Червоній Армії“.

Опріч вищезазначених підсекцій, науково-дослідча секція має ще бібліографичну підсекцію, завдання котрої — крім оцінки творів воєнного характеру, яка пареводиться шляхом рефератів і дискусій з участю публічности, — поляґає ще в систематизації библіографичного матеріялу по ріжних питаннях воєнного діла.

З вищенаведенного ясно, що науково-дослідча секція т-ва виконує чималу підготовчу працю, що до розроблення пляна оборони Союзу, с. т., роботу, яка раніше, правда, в вужчих рямках, виконувалася генеральним штабом.

Під плащиком „добровільної“ праці збільшено кількість робітників, що опрацьовують питання оборони Союзу, абож збільшено видайність праці сталих воєнних фахівців, які працюють у порядкові „суспільної праці“ по над норму, бо дуже поважне значіння для даньшої кар'єри має відмітка про участь у т-ві, як покажчик того, оскільки даний військовик проникнувся вимогами совітської влади, або коротко казавши „совітізувався“.

4. Секція авіохемичної оборони уявляє з себе два старі т-ва друзів авіаційної та хемичної промисловости, що були потім з'єднані в т-о Авіохем.

Ця секція має завданням: 1) популярізувати ідею організації воздушно-хемичної оборони краю; 2) брати участь в організації оборони державних та суспільних установ та

закладів; 3) сприяти та допомагати розвиткові воздушної червоної флоти як шляхом творення авіо-промисловости так і підготовкою необхідних для авіо флоти спеціялістів; 4) поширювати в населеню хемичні знання і способи оборони проти тріїливих середників; 5) пропонувати застосовання в сільському господарстві хемичних погноїв та боротьби зі шкідниками методами хемії; 6) попирати воздушний спорт, голубиний спорт, повітроплавання і т. под.

Всі ці завдання переводяться в життя цілою низкою підсекцій характеру науково-дослідчого, організаційного, агітаційнного, воздушного спорту і под. Наслідки праці цеї секції досить показні. Ще в період зарожлення „т-ва друзів воздушної флоти", в 1923 р., у відповідь на ноту Керзона була переведена агітаційна кампанія, яка дала більше 150 самольотів.

У 1927 році, у відповідь на розрив зносин з Англією була переведена друга кампанія під гаслом: „Наша відповідь Чемберлену", яка принесла до 6.000.000 к. пожертв.

Збудовані на пожертви самольоти передаються до військової воздушної флоти, для товариства залишено лише кілька штук.

Таким чином Осо-Авіохем допомагає державному апаратові в творенню воздушної флоти, викачуючи ріжними способами гроші з населення.

Щож до підготовки спеціялистів, потрібних для обслуги цих самольотів, то хоч радянська преса й твердить „про тисячі робітників і селян відправлених до авіошкіл" — це ще раз доказує, що властива підготовка проводиться у військових школах, а т-во лише переводить підготовчу працю, заохочує молодь вступати до цих шкіл, про що буде мова у відповідному місці.

5) Постачання Осо-Авіохема має завданням задовольняти вимоги низових осередків Осо-Авіохема й постачати їх плакатами, книжками, програмами, набоями, рушницями, урядженням хемичних лабораторій, воєнних гуртків, курсів Осо-Авіохема, противогазів, мишенями і под. Які розміри має це постачання вказують наступні дані. Великий попит на рушниці примусив Осо-Авіохем, опріч виписування з-за

кордону дрібно каліберної зброї, скласти умову з державним рушничним заводом на доставку 50.000 дрібно-каліберних рушниць власних конструкторів „Гоз“ і „Сміриського ч. 2“, котрі по вартости в 3 рази дешевше закордонних „Геко“. Рушниці ці продаватимуться по 25 карбованців за штуку. Передбачається забезпечити ці рушниці набоями також власної продукції. Рахуючи лише по 1000 набоїв на рушницю потрібно буде виробити 50.000.000 набоїв, що дає можливість урухомити для цеї потреби цілий завод.

Заким виконуватимуть ці замовлення, на що потрібно ніби-то тільки рік часу, постачання виписує закордонні рушниці „Геко“ і продає їх по 75 карб. за штуку. Опріч того ремонтуються рушниці англійські та французькі, що знаходяться по військових склепах з часу громадянської війни, які будуть відпускатися стрілковим тірам, пристосованим до стріляння бойовими набоями. Таких рушниць буде відпущено до 10.000 штук по 6 карб. за штуку. Опріч рушниць і набоїв кожний стрілковий гурток потрібує низку наочних пособій для вивчення рушниці, стрілу, польоту кулі і т. под. Всі ці прилади, станки для прицілювання, призми, нарешті комплекти урядження стрілкового гуртка, постачає ця секція постачання Осо-Авіохему.

Так само урядження кутків Осо-Авіохему, хемичних гуртків, постачання противогазів і под. доконує постачання Осо-Авіохему, черпаючи з тих операцій поважні зиски. [1])

6) Секція підготовки жінок недавно заснована і має завданням перевести підготовку жінок до служби санітарної і господарчої у військовий час. Відомостей, що до праці секції обмаль, хоч підготовка жінок до служби санітарної провадиться в гуртках санітарних і першої помочі. Не бракує також жінок, членів стрілкових гуртків. Належить сподіватись, що діяльність секції буде розвинута на взір, який прийме мілітарізація жінок у межуючих з Союзом державах, особливо-ж у Польщі.

(Далі буде).

[1]) Всеж належить констатувати, що ця секція в силу богатьох причин не є ще в стані задоволнити вимог низових органів.

В. ПРОХОДА,
Підполковник.

Записки до історії Сірих або Сірожупанників.

ЧАСТИНА II.

(Матеріяли до української військової історії).

(Початок дивись у ч. 5 „Табор“.

III. ВІДДІЛ СІРИХ.

За браком свідомого й національно-вихованого українського козацтва для поповнення частин у Сірих виникла думка надіслати до Німеччини кількох старшин і козаків у табори полоненних українців Зальцведель, Вецляр і Раштадт, давших у 1918 р. кадр для Сірих дивізій, для організації там маршових курінів і надсилки їх на укомплектовання Сірого корпусу. Цю думку цілком підтримав п. Головний Отаман, а Уряд почав робити відповідні заходи, щоб добитись згоди Німецького Уряду на переведення названих формацій. Для цеї мети було наказано Сірому корпусові командірувати зі свойого складу п'ятьох осіб, бувших у полоні і знаючих тамошні обставини, якіб цілком могли зрозуміти потреби полоненних і підтримати їх в тяжкій неволі, організовуючи в військові одиниці.

14 травня 1919 р. зі складу 1-ої Сірої дивізії були командіровані до місця постою Уряду поручник Горшківський, хорун. Зубчук та козаки: П. Дубрівний, П. Михайленко і Д. Пророк. По одержанні від Уряду відповідних інструкцій, уповноважень і документів вони мали виїхати до Німеччини. Але в цей час обставини склались надзвичайно несприятливо для Української Армії: 16 травня трапилась Луцька катастрофа, а Уряд і Штаб Дієвої Армії опинились у вузькій смузі р. Збруч — Тарнопіль між двома ворожими вогнями — большевицьким і польським.

У той час як отряд Сірих під керуванням полковника Ганжі з Ковельського відтинку Холмського фронту прориваеться в район Дубно — Кремінець, а 2-а Сіра дивізія на Володимиро-Волинському відтинку майже вся попала до польської неволі, до 50 сірожупанників, старшин і козаків поодиноко тікають з Луцького району, уникаючи польської неволі і навіть з неволі (з Ковля) в Галичину до Тарнополя. Ситуація була дуже погана — здавалось, що вже прийшов кінець. Але у Сірих після тяжких переживань (загибель тяжкими зусиллями й працею збудованої Сірої дивізії вони відчували так, як у свій час славні запоріжці — Запоріжської Січі) пробуджується новий запал до праці. Вони рішили, об'еднавшись у бойову частину, боротись до останнього під гаслом „перемогти або з честю загинути“.

Замісць праці в німецьких таборах полоненних українців, поруч. Горшківський, хорун. Зубчук, козаки Дубрівний і Михайленко з поручником Драченком та референтом Сірого корпусу ветеринарним лікарем полковником Сивошапкою-Вартновським подали думку зформувати партизанський відділ під назвою: „Відділ Сірих”, з метою пройти на Україну в запілля ворогові й тероризувати його. Сірі з захопленням підтримали цю думку. Зараз же було подано прохання п. Головному Отаманові про дозвіл на формування „Відділа Сірих“.

22 травня п. Головний Отаман дозвіл дав і праця по формуванню Відділу Сірих розпочалась з надзвичайною енергією. Були зібрані всі сірожупанники й вербувались добровольці, особливо багато вступило до Відділу Сірих урядовців із ріжних центральних установ (де скорочувались штати), які заявили бажання продовжувати збройну боротьбу з большевиками.

У кінці травня Відділ Сірих більш-менш закінчив свое формування і 1-го червня на чолі з полковником Сивошапкою виступив з Тарнополя до Підволочиська для захисту Підволочиська від нападу большевиків і допомоги 2-й дивізії (Запоріжській Січі) зайняти Волочиськ. Відділ Сірих мав 200 багнетів, 50 шабель, 15 кулеметів та поділявся на 1-шу стріл. сотню під керуванням хорун. Буркацького, 2-гу стріл.

сотню — хорун. Миколаєнка, кулеметну сотню під командою хорун. Неборака, кінну сотню під керуванням підполковника Комаровського, а пізніше (в час подій під Деражнею) сот. Сошальського і команду звязку — хорун. Плечко. Хоч Відділ Сірих був невеликий, але бойова якість і організаційна міць та єдність були високо розвинені — відділ складався майже з інтелігенції і кожний стрілець був свідомий свойого завдання.

3 червня Відділ Сірих прибув до Підволочиська. В цей день Запорожська Січ, що займала оборону на західньому березі р. Збруча від Підволочиська і на південь, перейшовши Збруч, вибиває большевиків з Волочиська й проганяє їх далі на схід, а захопленя 6-ою Запоріжською дивізією Чорного Острова й успішний наступ із-за Збруча на Камянець-Подільський 3-ої пішої дивізії примушує большевиків звильнити Західне Поділля. Штаб Дієвої армії й Уряд під натиском польського війска занявшого з бою Тарнопіль 3-го червня прибуває до Підволочиська й зразу після зайняття Волочиська переїздит туди. Відділ Сірих одержав зі Штабу Дієвої Армії наказ нести охоронну службу по р. Збручу і не допускати поляків на східний берег. Того ж дня відділ Сірих зайняв таке розташування: в с. Оржеховцях — півсотні (50 багнетів при 5 кулеметах), на переправі у Волочиська—півсотні, у Фридриховцях — півсотні і при штабі Відділу на фольварку Ледоховського в резерві півсотні, а кінна сотня (50 шабель) безупинно несла службу розвідки по Збручу між Оржеховцями й Фридриховкою.

До ранку 4-го червня поляки зайняли Підволочиськ, Чернишівку, Дорофієвку. Обсадивши західний берег Збруча, вони великої активности до переходу його не проявляли, хоч иноді пробували побути на східньому березі, а через Збруч частенько провадилась перестрілка, під час якої у Фридриховці був забитий один козак сірожупанник. Розпочались мирові переговори між українським і польським урядами.

До 11 червня Сірі несли охорону по р. Збручу після чого одержали наказ відбути в розпорядження 6-ої Запо-

ріжської дивізії, вівшої бої з большевиками в Проскурівському районі.

12 червня Відділ Сірих прибув по залізниці до Проскурова і приєднався до 6-ої Запоріжської дивізії. Тут полковник Сивошапка передал Відділ Сірих сотникові Мироненко-Васютинському, людині енергійній і великої сили волі. Він ще більше зміцнив боєздатність сірих і дисципліну та утворив цілком військовий лад і порядок.

14 червня Відділ Сірих приймає активну участь у складі Запоріжців у захоплені Деражні після впертих боїв з большевиками, де було взято багато військового майна і, саме головне, огнестрільні припаси, котрих дуже бракувало українській армії. Під Деражнею Сірий Відділ одержав перше бойове хрещення й дуже успішно витримав іспит у своїй бойовій підготовці.

17 червня Запоріжці головний свій удар направляють на Коричинці й Комарівці, а Відділові Сірих наказано, не дивлячись на невеликий склад його, тримати звязок між 6-ою і 8-ю Запоріжськими дивізіями. Ця остання вела бої з большевиками в районі Меджибожа, а 18 червня переходить в район Старо-Константинова. Тоді в районі Меджибожа появляються большевицькі повстанські відділи. Відділ Сірих зайняв оборону: 1) на шляху Деражня—Богданівці, 2) на бугрі під Тенерською (шлях на Меджибіж), 3) біля Ніжньої — на шляху до Летичева і 4) на схід від залізничної станції. Людей не вистарчало, щоб обсадити як слід ці чотирі пункти одинаково небезпечні, бо на кожному можна було сподіватись нападу ворога. На позицію були виставленівсі 200 багнетів, по 50 у кожному пункті при 3—4 кулеметах, а кіннота неустанно провадила розвідку.

Тут Сірі більше двох тижнів беззмінно несуть службу, а сильні большевицькі розвідчі відділи час від часу пробують захопити Деражню, повстанці ж із большевицького партизанського відділу Сорокина (до 200 шабель з гарматою) своїми наскоками з Богданівського лісу, майже з тилу цілком не давали покою Сірим.

19—20 червня большевики зайняли ст. Богданівці і загрожують Проскурову. 21 червня частина Запоріжців (До-

решенківський і Немировський полки) відправляються з району Коричинець на північ і вибивають большевиків з Богдановець.

24 червня большевики силою до 800 багнетів повели енергійний наступ з боку Кальні Деражні на станцію Деражню. Невеликі сили Сірих, розкидані в ріжних напрямках, не мали спромоги відбити наступ ворога і віддали йому з початку станцію, а потім і місто Деражню, відступивши на захід. Захоплення большевиками Деражні зводило на нівець всю працю Запоріжців. Треба було за всяку ціну вибити ворога з Деражні. Сотник Мироненко-Васютинський, зібравши весь Відділ Сірих, з допомогою бронепотяга, оперувавшого по залізниці Проскурів—Деражня, повів рішучий контр-наступ, що удався надзвичайно гарно. Большевики захоплені своїм успіхом не сподівались такого рішучого удару і розсіявшись у безладді відійшли на схід. Деражня знову опинилась у руках Сірих, які зайняли попередні оборонні пункти.

4 липня Відділові Сірих наказано разом з Дорошенківцями, які наступали з Летичевського району, з Богданівцями та Немировцями, наступавшими ліворуч Сирих з Голоскова, зайняти Меджибіж, що й було того ж дня зроблено. Большовики силою більше 600 багнетів з кулеметами тікають на північ. З Меджибожа Сірі з Запоріжцями направляються на Ярославку і пізно ввечері з боєм займають її.

5 червня 6-а Запоріжська дивізія вирушила з Ярославки з метою перейти в Гриневці Лісові для захисту Проскуріва з боку Старо-Константинова, де большевики зібрали поважні сили. Богданівський полк ішов в авангарді. Коли головні сили, в складі яких були і Сірі, надійшли до Стувшинець. Богданівці на шосе Старо-Константинів — Проскурів несподівано одержали такий сильний удар ворога, що були зметені й розсіяні, не маючи спромоги повідомити головні сили про ворога. У Стувшинцях було чути тільки стрілянину. Не одержуючи довгий час доповіщень, Запоріжці послали два розїзда в напрямках Гриневець-Лісових і Проскурова, але ці розїзди також не повернулись. Тоді сотник Миронен-

ко-Васютинський організує розвідку з Сірих, яка виявляє присутність на шосе Старо-Константинів — Проскурів поважних сил ворожої піхоти, а в бальці біля шосе гарматної батареї. Гриневці-Лісові певно були зайняті большевиками, а що діється в Проскурові не відомо. Деражня, Меджибіж, напевно, були зайняті ворогом. Становище було кепське, звязку з иншими дивізіями ніякого, ситуація не виразна. Тоді Запоріжці з Сірими відходять через Копистин, Свинне в район Михалполя, де зосередилась вся Запоріжська група.

6 липня відділ Сірих розташувався в с. Відочному біля Михалполя, але в Михалполі розпочались грабунки, що спонукало Сірих з власної ініціятиви нести там залогову службу і припинити розбишацтво.

Неуспіхи в Проскурівському районі, куди до большевиків, крім сильних Таращанців, прибули мад'ярські частини, розповсюджена злочинним елементом провокація про зраду українського командування, остаточно здеморалізувала де-які частини. Поширювались чутки, що ніби-то з Румунії йде полковник Щербачов з „золотими погонами", а тому українське командування веде військо не на Жмеринку і до Києва, а тягне до Щербачова, щоб з ним з'єднатись. Ця чутка знайшла гарний грунт, особливо між козацтвом у 3-му Гайдамацькому полку. Гайдамаки, роз'їзжаючи на конях, підбурювали инші частини проти старшин і командування та давали пораду нічиїх, крім Головного Отамана, наказів не виконувати. Свойого командіра полку сотника Виноградова гайдамаки заарештували, судили козацьким судом і постановили за зраду розстріляти, що й було зроблено в с. Охримовцях. Відділ Сірих, не підпав впливові цієї агітації і ріжних провакацій, старався всіми можливими засобами припинити ріжного рода злочинно-брехливі чутки.

8 липня відділ Сірих переходить в с. Охримовці, де стояв Гайдамацький кінний полк і „Партизанський отряд 30 квітня" — Павловського. Тут партизани виявили бажання ввійти до складу Відділа Сірих, але перевести в життя цього не удалось.

11 липня 6-а Запоріжська дивізія переходить у наступ у Жмеринському напрямку, а Сірі яко резерв, пересунуті

до Римових Коричинець. Тут Запоріжці мають ряд успішних боїв, беруть у полон кілька десятків большевиків та захоплюють кілька кулеметів і підвод з військовим майном. Сірим також довелось виловлювати большевиків у лісі, що на захід від Римових Коричинець, у котрому вештались большевики, роспорошені від несподіваного для них енергійного натиску Запоріжців.

Можна гадати, що цей маневр 6-ої Запоріжської дивізії був переведений, щоб відтянути частину сил у ворога з лівого крила армії У. Н. Р., де большевики досить успішно вели наступ. Там Волинська група відходила на південь під натиском сильної групи Таращанців і Червоних Мад'яр. Останні займають Кутківці на схід від Гусятина і допомагають Таращанцям вибити Холмську дивізію з м. Городка.

12 липня большевики стискують Запоріжців з трьох боків і примушують їх відійти в район м. Зінковці, куди Запоріжці і Сірі, ведучи арієргардні бої прибули 13 липня.

14 липня щоб допомогти Волинській групі відкинути ворога на північ, Запоріжці переходять у наступ у напрямку Проскурова і до ночі з незначними сутичками з ворогом займають с. Сутковці, що на схід від м. Ярмолинець.

15 липня на розсвіті розпочався наступ на м. Шарівку. Бойовий порядок складали: на лівому крилі Богданівці, по середині Відділ Сірих і праворуч Гайдамаки. Два рази большевики відбивали атаки Запорожців та Сірих і тільки за 3-м разом удалось захопити Шарівку. Большевики залишили кілька забитих і тяжко ранених, а Сірим удалось одняти у них ще й кулемет. Ворог відступив на північ за с. Вихилівку. Відділ Сірих з Богданивцями зайняли позицію на північному узліссю, що між Шарівкою й Вихилівкою, кіннота охороняла крила.

15—16 липня, крім сутичок развідчих відділів, спокійно. В цей час Таращанці з Червоними Мад'ярами примусили ліве крило Волинської групи відійти на лінію м. Смотрича — на 30 верст на південь від м. Шарівки.

17 липня большевики в кількости до 100 багнетів і 200 багнетів при 2 гарматах проти Відділу Сірих, мавшого 180 багнетів і 40 шабель та трохи більшого Богданівського полку,

відкривши сильний гарматний вогонь по узліссю, перейшли в наступ і примушують Запоріжців та Сірих відійти до слоб. Глушківської, що на північ від Солобковець. Тут на північ від слобідки Богданівці з Сірими зайняли позицію і ведуть оборонні бої до 18 липня, коли перевожаючими силами ворога відтисняються на південь від Солобковець і займають позицію на північному узліссю, що між с.с. Проскурівкою й Страхівцями. Оборону мав підтримувати кінно-гарматний дивізіон запорожців — 6 гармат, а на крилах кіннота.

18—19 липня на фронті спокійно. На Поділля перейшла Українська Галицька армія. Провадиться перегруповка Наддніпрянської армії.

20 липня Запоріжська група переходить у наступ у напрямку Проскурова. Большевики виявили опір, але збиті зі своїх позицій, скоро відступають на північ майже без затримок.

23 липня Відділ Сірих та Богданівці були вже в районі Колибалі й, з'єднавшись з Дорошенківцями на шляку с. Шумовці — присілок Проскурова Раково (Раків), мали повести наступ на Проскурів, але Запоріжські кінні частини вже зайняли його, а ворог відійшов до Старо-Константинова.

До 27 липня Відділ Сірих затримується в сл. Раків. Тут Відділ Сірих одержав наказ негайно відбути в район Войтовців на укомплектовання 4-ої дивізії Сірожупанників.

IV. 4-а ДИВІЗІЯ СІРОЖУПАННИКІВ.

26 липня 1919 р. Наказом Головної Команди Військ У. Н. Р. ч. 98. 4 Холмська дивізія в складі 10-го полка Сірожупанників, 11-го Волинського 12-го Брацлавського полків за видатні заслуги Сірої дивізії і для збереження її бойових традицій переіменована в 4 дивізію Сірожупанників з наданням їй раніше установленої форми Сірої дивізії, котру крім старшин та козаків дивізії сірожупанників, ніхто не мав права носити.

Начальником дивізії був полковник Янченко, начальником штабу дивізії генштабу сотник Гуртовенко, командіром 10-го полку поручник Костик, 11-го полку підполковник Бучек, 12-го полку підполковник Кривдін і гарматної батареї поручник Смовський.

27 липня дивізія на стало розташовується в районі Войтовців по с. с. Писарівка, Зелене і Криштофовка для відпочинку й поповнення. 29 липня до дивізії прибув „Відділ Сірих", який ввійшов до складу 11-го Волинського полку, зараз же після цього переіменованого в 11-й полк сірожупанників.

Тут дивізія майже власними засобами робить мобілізацію в свойому районі і трохи поповнює порідівші ряди полків (10 і 11-го, а 12-й полк треба було зформувати) та інтенсивно провадить муштрову й бойову підготовку, не забуваючи про національно-культурне виховання козака, на що Сірі завжди звертали велику увагу. Але брак одягу, взуття й майже всіх необхідних для успішного провадження навчань засобів робили працю як що не неможливою, то малокорисною. Щоб поліпшити справу, дивізія хоче на свої невеликі кошти почати покупку потрібних матеріялів і заготовку особливо необхідного одягу та взуття. Це бажання однак спіткало перешкоду, бо „постачателі" ріжних фарб і відтінків головного й маси инших постачань заприсягнулись не тільки в усе належне забезпечити армію, навіть поставити справу постачання так гарно, як ніде в світі. Ці „фахові" сили працювали тільки на папері. Частинам було заборонено набувати власними засобами необхідне обмундурування, бо його мало доставити головне постачання. Частини чекали, а тим часом ціни на матеріяли збільшуються в 3—5—10 раз, а постачяння складає все проекти один другого кращий, один від другого більше обіцяючий. Прийшла осінь, а далі зима. Військо залишилось з обіцянкою, але вона не гріла.

Не дивлячись на всі негативні сторони забезпечення Сірі поклали максімум зусиль, щоб зробити свою дивізію як найбільше боєздатною й ідейно — регулярною. В середині серпня дивізія Сірожупанніків мала в свойому складі більш-менш підготовлених: 10-й полк — 450 багнетів при 10 кулеметах і 42 шаблі, 11-й полк — 600 багнетів при 12 кулеметах і 45 шабель, 12-й полк — 150 багнетів при 6 кулеметах і 1-ша гарматна батарея — 4 польових гармати при 50 гарматчиках.

23 серпня, по одержані наказу про негайне вирушення в район ст. Вапнярки на большевицький фронт, дивізія в повному складі погрузилась на ст. Войтовці і вирушила по залізниці, а 24 серпня вигрузилась на схід від ст. Вапнярки на полустанку Кирнасівка.

У цей час большевики скупчили в районі Крижополя—ст. Попелюхи Одеську групу, що мала до 45.000 багнетів. У звязку з зайняттям Добровольчою армією майже всієї Лівобережної України і успішним маршем Української армії на Київ, Одеській групі большевиків необхідно було за всяку ціну пробитись на північ. З півночі й заходу Одеську групу тіснили Українські Січові Стрільці. Волинській групі було наказано притиснути большевиків зі сходу до Дністра. Дивізія Сірожупанників з Кирнасівки вирушила походним порядком по шляху Верхівка—Цибулівка і в ніч на 26 серпня прибула в Городище. Північна дивізія таким-же обходним порядком обхопила большевиків з півдня зайнявши ст. Кодима.

26 серпня дивізія Сірожупанників розпочала наступ на ст. Рудниця. Користуючись лісом, що на північний схід від ст. Рудниця між с. Рудниця й с. Попелюхи, піхота підходить до станції, а кіннота з гарматною батареєю пробралась по дорозі лісом на північний край села Попелюхи. Тут, установивши гарматну батарею на цвинтарі, що на захід від с. Попелюх, кіннота відправляється в західний район ст. Рудниці. У полуднє бойове розташування було закінчено і гарматна батарея, відкривши вогонь по станції дала разом з цим гасло піхоті і кінноті до розпочаття бою. Большевики, маючи на станції 5 бронепотягів, уперто оборонялись, але влучний гарматний вогонь Сірої гарматної батареї, рушничний і кулеметний вогонь зі сходу і заходу, наступ піхоти й кінноти здеморалізували ворога. Большевики пускають бронепотяги у повітря. Сірі перейшли в рішучу атаку і о 15 годині зайняли ст. Рудницю, де захотили два бронепотяга — „черепахи“ з 6 гарматами, до 20 кулеметів і багато муніції та військового майна. 3 бронепотяги ворог успів зірвати.

О 18 годині того-ж дня дивізія сірожупанників підба-

дьорена таким великим успіхом першаго бою вирушила після маленького відпочинку на ст. Попелюхи з метою догнати большевиків відступивших на південь. Наступ на ст. Попелюхи Сірі повинні були повести разом з У. С. С., які мали надійти 26 — VIII до ст. Рудниці, але вони чомусь спізнились і як у цей, так і на другий день не надійшли. Сірі були певні, що большевики тікають і не з'ясувавши цього розвідкою, негаючи часу, направились за відійшовшим ворогом. Рух провадився без належної охорони, а тому похідний парядок дивізії попав під ворожу засідку, що мала позицію на східньому узліссю на північний захід від ст. Попелюхи. Колосальна військова здобич у ешелонах ворога по залізниці між станціями Рудниця і Попелюхи та можливість козакам розбирати її здеморалізувала стрільців через що похідний рух відбувався без належного порядку. Ворожа засідка, пропустивши 10-й полк і дві третини 11-го полку, відкрила сильний кулеметний і рушничний огонь по походній колоні з тилу і утворила невигідне розгортання для бою, який для Сірожупанників закінчився нещасливо. 11 полк, розсипавшись у лаву й виставивши кулемети, перейшов в атаку, але під натиском переважаючих сил ворога в безладді відступив до лісу, що на північний схід від ст. Попелюхи, де козаки самостійно прийшли до порядку. 10-й полк відірвавшись від 11-го полку, пішов на схід від ст. Попелюх і після обходного руху приєднався в ночі до 11-го полку на південному боці ст. Рудниця. 12-й полк був у резерві на ст. Рудниця. За цей день сірі мали страти забитими й раненними до 30 чоловік.

27 серпня рано дивізія зайняла бойове розташовання на південь від ст. Рудниці. Тим часом большевики, використовуючи своє положення (їх залишили в покої на цілий день), взривали і палили своє військове майно в ешелонах, що займали залізничну колію один поруч другого від ст. Попелюхи і на протязі 5 верст на північ від неї. Ст. Кодима була зайнята Північною дивізією, яка закрила большевикам вихід по залізниці на південь. Крім того большевики замордували в цей день покинутих Сірими в бою під ст. Попелюхами тяжко раненних 4 старшин і 7 козаків. Ці сіро-

жупанники були потім, 1 вересня, поховані в місті Черномині.

У ніч на 28 серпня большевики, використавши темряву, кинувши все в огні та взірвавши ст. Попелюхи, відступили в напрямку на Умань по шляху Городище — Ободівка — Тростянець і далі. Там їх тіснили з двох боків: з заходу українське військо, а зі сходу добровольці генерала Деникіна. Деморалізовані большевики щодня розбігались. Місцеві повстанці час від часу скубли большевицькі обози, а обози на селянських підводах утікали з військовим майном. Завдяки відсутности порозуміння між Українським військом і Добровольцями, що до ліквідації Одеської большевицької групи, ворогові удалось приєднатись до своїх біля Житомира, перерізавши залізницю Бердичів — Київ біля Фастова, куди їх прибуло з 45 тільки 15 тисяч, як про це оповідав бувшому в большевицькому полоні хорун. Падалці комісар Одеської групи большевиків Степков. Ця група, проходячи через Ободівку, наскочила на розташований там штаб Волинської групи і розграбувала його. Кінноті Сірожупанників у час постою в районі Попелюх доводилось виловлювати в лісах, селах і хуторах большевиків гуртками по 30 — 40 чоловік, що відбивались од своїх частин з метою залишитись на Україні, або з'єднавшись у більші відділи пробитись до своїх.

28 серпня дивізія Сірожупанників перейшла в район ст. Попелюх, а 29 серпня вирушила на ст. Кодима, звідки частиною по залізниці, а частиною походним порядком 30 серпня прибула до Бірзули.

У районі ст. Бірзули дивізія Сірожупанників розташувалась по кватирях, де розпочалось цілком спокійне життя дивізії. Прибували мобілізовані, інтенсивно провадилось навчання. Не дивлячись на брак одягу й взуття, муштрово — бойова підготовка йшла повним ходом; істнував підстаршинський вишкіл — „наукова ватага“, до якого попала й частина полоненних большевиків. Почалось культурне об'єднання дивізії з місцевою інтелігенцією залізничників: вистави, концерти, вечіркі і т. п. Провадились арешти комуністів і відбувся великий жалібний похід на могили 2000

розстріляних большевиками, де трупи лежали ледве присипані землею, а собаки сусідніх сел розтягали їх. Похід був дуже величавий. Тисячі люду з сусідніх околиць приймали участь у поході. Багато родичів розстріляних з далеких місць приїхало віддати пошану безвинно загинувшим жертвам большевицької жорстокости. Сірожупанники насипали велику могилу і збудували пам'ятник з надписом від 4-ої дивізії Сірожупанників.

Коли муштрова підготовка козаків дивізії почала підходити до кінця (скорочений програм), стосунки між українцями й добровольцями не полагодились у мирний спосіб, а тому дивізія Сірожупанників змушена була до активного виступу в середині вересня проти добровольчої армії.

У цей час частини дивізії були доведені до такого складу: 10-й полк — 600 багнетів при 10 кулеметах і 47 шабель, 11-й полк — 900 багнетів при 12 кулеметах і 45 шабель, 12-й полк — 150 багнетів при 6 кулеметах, 1-ша гарматна батарея — 4 польових гармат при 60 гарматчиках. Начальником дивізії був полковник Грудина, начальником штабу сотник Волосевич, Командіром 10 полку поручник Костин, 11 полку підполковник Бучек, 12 полку — підполковник Кривдін і Гарматної батареї поручник Смовський.

V. БОРОТЬБА З РОСІЙСЬКИМИ ДОБРОВОЛЬЦЯМИ ГЕНЕРАЛА ДЕНИКІНА.

Уряд генерала Деникіна, не визнаючи Українського Уряду, після зайняття своїм військом Лівобережної України, рішив звільнити і Правобережжя від „Петлюровських банд", рахуючи українське військо гірше большевиків і більш небезпечним для його единонеділимчеських замірів. З цією метою просовувалась на північ Одеська група добровольців, проти якої українським командуванням була поставлена Волинська група. Завданням Волинців було не тільки відбивати наступ добровольців, а навіть витіснити їх з Правобережжя.

Приблизно 20 вересня 11 полк походним порядком прибув на ст. Чубівку і вночі, погрузивши в вагони бойову частину, вирушив на ст. Мардарівку, де зустрівся з „отрядом" полковника Аркаса — 2-й кінний Переяславський полк імени

Максима Залізняка і бронепотяг „Вільна Україна“ з півсотнею 11-го полку сірожупанників, надісланою до цього отряду зі ст. Бірзули ще 16 вересня. Отряд відступив зі ст. Затише, захопивши з собою взятих у полон 370 добровольців, стільки-ж коней з сідлами, 4 гармати з повною упряжкою й обслугою.

21 вересня рано 11-й полк сірожупанників з власною кіннотою й кіннотою 2-го Переяславського полку на крилах перейшов у наступ на ст. Перехрестово по обох боках залізниці з бронепотягом „Вільна Україна“ по середині. Але о 12 годині влучним огнем ворожих гармат бронепотяг виведений був з ладу; він мав відігравати ролю напрямку бойового порядку.

Тому відходячи бронепотяг потягнув за собою відступ піхоти право й ліворуч залізниці. Переважаюча кількість деникінців з кулеметами, перейшовших у контр-наступ, і підвоз на підводах ворожої піхоти за ліве крило в обхід змусили Сірожупанників крок за кроком скоро відходити, залишивши ворогові ст. Мордарівку і до ночі, руйнуючи комунікацію, опинитись між ст. Мордарівкою і Чубівкою.

22 вересня продовжувався відступ до ст. Бірзули під натиском сильних, добре озброєних, одягнутих і технично забезпечених частин Одеської групи добровольців.

Ще 16 вересня 10-й полк Сірожупанників вирушив по залізниці в район м. Балти, звідки один курінь піхоти з кінною сотнею прибув 17 вересня на ст. Жеребково. У цей час кінна сотня 11-го полку під керуванням хорун. Савлучинського зі ст. Бірзули прибула до м. Ананієва. Зі ст. Жеребково кінна сотня 10 полку під керуванням хорун. Падалки вирушає походним порядком по лінії залізниці на схід; 18 вересня проходить ст. Любашівку, де був розташований курінь 3-го Подільського полку Північної дивізії і ввійшовши з ним у звязок, продовжує рух далі і прибуває в м. Голту 19 вересня.

20 вересня на ст. Голта прибули з Одеського напрямку по залізниці: бронепотяг, 2 ешелони піхоти, кінний полк, 8 гармат і ремонтний потяг деникінців. Тоді кінна сотня

10-го полку, повідомивши Подолян по телефону на ст. Любашівка, відходить руйнуючи залізничну колію (розбірка й розтягування рельс) до ст. Врадієвки.

У цей день до Ананієва надходять походним порядком деникінські частини і вибивають звідти кінну сотню 11-го полку, яка відходить до свойого полку на ст. Мардарівку. З Балти надсилається на ст. Жеребково решта 10-го полку, яка й займає оборонну позицію на буграх на північ від Ананієва на линії сл. Іванівки і Ново-Георгієвки. 12-й полк був також висланий в с. Пацецели — що на західну північ від Ананієва. Завданням останього було прикривати Бірзулу і Голту від можливого наступу деникінців з Ананієвського напрямку.

21 вересня деникінці примушують кінну сотню 10-го полку відійти на ст. Любатівку, а самі займають ст. Врадієвку.

22 вересня деникінці, скоро полагодивши залізницю, що зіпсували сірі кіннотчики, значними силами піхоти й кінноти при допомозі бронепотяга вибивають Подільців і кінну сотню 10 полку з Любашівки і до вечера займають ст. Заплази.

23 вересня 10-й полк Сірожупанників, за виключенням сотні залишеної проти Ананієва, та курінь 5-го Подільського полку — разом до 700 багнетів і 45 шабель повели наступ на Заплази, на яких було до 1000 багнетів і 400 шабель деникінців з бронепотягом. Наступ не удався. Сірі й Подільці відійшли і зайняли оборонну позицію по буграх на схід від с. Михайлівки. Залізниця між ст. Заплазами і ст. Жеребково була ще за час боїв з большевиками сильно зруйнована, чим затримувався рух ворожого бронепотяга.

У цей день 11 полк з 2-м Переяславським полком переходить у наступ на ст. Чубівка і веде бої з добровольцями в районі її.

24 вересня 10-й полк після зміни 5 полком 2 дивізії (бувша Запоріжська Січ) вирушив до ст. Бірзули, де з'єднався з 11 полком, що відходив від ст. Чубівки під натиском добровольців, використавших свіжі кінні частини, що надійшли з Одеси. Тоді, між иншим, два ешелони Кубанців відмови-

лось битись з українцями. Сірі зайняли бойове розташування на південь від ст. Бірзули — 11-ий полк праворуч, а 10-й — ліворуч залізниці.

У цей день селяне в Пацецелах роблять збройний напад на обоз 12 полку і розграбовують його. Відчувши відворот українського війська і бачучи невеликий склад 12 полку, вони також нападають на спокійно розташованих козаків з метою відняти зброю й набої. З полка прибуло на ст. Слобідка 25 вересня тільки 80 багнетів здеморалізованих і небоєздатних.

25 вересня 10 і 11-ий полки одержали наказ про відход у район с. Борщи. Як пізніше виявилось, ст. Жеребково і Балта були зайняті ворогом. Сірі почали відходити, давши людям пообідати: 11-й полк по західній стороні залізниці, а 10-й — по східній. У цей час ворожий бронепотяг проскочив через ст. Жеребково—Балту на полустанок Бірзулу і вирушив по залізниці до ст. Бірзула. Сірожупанники, що відійшли верст на 4 на північ від ст. Бірзули, спокійно продовжували рух у походній колоні, прийнявши ворожий бронепотяг за свій. Але надійшовши на лінію Сірих, бронепотяг відкрив сильний кулеметний і гарматний (на „картеч") вогонь. Це було так несподівано, що Сірі, утративши кілька десятків забитими й тяжко раненими, в перший мент розпорошились, а потім за сферою дійсного рушничного вогня прийняли бойовий порядок. Бронепотяг відійшов і продовжував обстрілювати Сірих гарматним вогнем, під котрим 10-й полк перейшов на захід від залізниці і з'єднався з 11 полком. Обидва полки зайняли бугри на північний схід від села Бірзулово (Бірзулка) і пропустили в це село обози, які також понесли втрати в людях, конях і повозках. Для з'ясування ситуації була вислана кінна розвідка, яка виявила до вечера, що до полустанка Бірзула з боку Балти надходили деникінські кінні частини. З наступленням темряви Сірі почали відходити до ст. Слобідки, де був штаб дивізії.

26 вересня 10-й і 11-й полки прибули до ст. Слобідки, де, зайнявши позиції на південь від станції і присілка Слобідка, ввечері того ж дня дали оборонний бій і відбили наступ незначних сил ворога.

27 вересня дивізія відходить до ст. Обомеліково, де приймає бойове розташування по обох боках залізниці, маючи її за середину: 10-й полк на південний схід від ст. Обомеліково, 11-й полк з початку—на південний схід від м. Крути (Крутиє), а потім (для вирівнання фронту з 10-м полком) на буграх на північний захід від міста; 12-й полк — у резерві за серединою між 10 і 11 полками. Тут вечером Сірі витримали сильну ворожу кінну атаку.

28 вересня дивізія відійшла в район села Лабушна, де затримується 1-го жовтня. При дивізії Сірожупанників находився 2-й Переяславський полк і бронепотяг „Вільна Україна". Ніякого звязку з иншими частинами ні вправо, ні вліво не було.

10-й полк зайняв позицію на узліссю на південний схід від полустанка Лабушно, 11-й полк — на південь від с. Лабушна, 12-й полк — уступом за серединою, а кіннота несла охорону на крилах і провадила розвідку.

29 вересня був предпринятий обхід лівого крила денікінців спеціяльно складеним для цього отрядом з кінноти Переяславців і відділу піхоти 11-го полку під керуванням сотника Немоловського. Цей отряд в с. Плоть, несподівано для ворога, відкривши сильний кулеметний і рушничний огонь, напав на спокійно стоявші там деникінські частини, які поспішно відійшли в с. Семенівку, а отряд зайняв с. Плоть, звідки турбує ворога в м. Крути. Це спонукало ворога відмовитись від активних кроків на загальному фронті.

30 вересня під натиском сильной ворожої кінноти отряд Переяславців і Сірих відходить до вихідного свойого положення, затримавшись на буграх коло господарчого двору біля с. Плоті і безпосередньо на північ від нього. День закінчився в сутичках кінних відділів на крилах і в двобої на залізниці бронепотягів „Вільна Україна" з двома ворожими бронепотягами. Ворожа кіннота почала робити на заході обхід у тил, користуючись глибокою балкою через с. с. Шершенці, Грабово і Писарівку, а зі сходу лісами обходила ворожа піхота з великою кількістю кулеметів і при участи летучого офіцерського отряду.

1-го жовтня на фронті спокійно, вдень лише демонстрації. Коли ворожою кіннотою обхід був закінчений, кіннота полковника Аркаса, залишивши Сірих, відійшла до с. Французького й далі на північ. Прийнявший у цей день 11-й полк полковник Цилюрик, призначений замісць підполковника Бучека, не віддавши піхоті ніяких розпоряджень, з кіннотою 11-го полку і з кулеметними повозками-„тачанками“ також від'їхав за 2-м Переяславським полком. На позиції залишилось тільки до 500 багнетів 11-го полку під керуванням сотника Немоловського. Залишившись на самоті, піхота Сірожупанників відходить на бугри, що на північ від Лабушна, щоб, використувавши властивости місцевости, вночі відійти, але тут вона була атакована з близької дистанції з усіх боків ворожою кіннотою (до 1000 шабель), а ворожа піхота з заходу безпосередньо підтримувала останню атаку кінноти кулеметним і рушничним вогнем. Атаки відбивались і поновлювались. Бронепотяг „Вільна Україна“, не зорієнтувавшись в обстановці, відкрив гарматний вогонь, як по ворогу, так і по Сірих і допоміг таким чином ворогові ліквідувати піхоту Сірожупанників. Деякими козаками при цьому були виявлені чудеса хоробрости, а ворогом — по ліквідації Сірих, як частини, варварство та грабіжництво.

У цей час 10-й і 12-й полки, користуючись лісами, що на схід від залізниці, відступили до ст. Кодими, де виставивши належну охорону заночували. Вночі начальник дивізії полковник Грудина, що кілька днів перед цим удавав хворого, таємно перейшов до деникінців. У керування дивізією вступив полковник Никонів.

2 жовтня на розсвіті дивізія займає позицію з метою упертої оборони: 10-й полк — на узліссю на південний схід від ст. Кодима; решта 11-го полку (біля 300 багнетів) — на захід, а 12-й полк — резерв на ст. Кодима. З'єднана кіннота Сірожупанників (біля 90 шабель) вибиває ворожий кінний відділ з с. Серби і провадить охорону правого крила, не пускаючи ворога в тил. Бронепотяг „Вільна Україна“, оперуючи на залізниці, підтримував Сірих у боях

2-го і до півдня 3-го жовтня, коли денікінці настирливо домагались зліквідувати невеликі сили Сірих.

3-го жовтня бронепотяг „Вільна Україна" ворожим гарматним вогнем був виведений з ладу, через що Сірі примушені були з боями під натиском значно переважаючих сил ворога відходити: 10-й полк — по шляху Пирожна—Рибки, 11-й і 12-й полки — на Гонорівку, а штаб дивізії по залізниці на ст. Попелюхи.

4 жовтня Сірі заіняли оборону на лінії Гонорівки—Козловки: 11-й і 12-й полки на південь від Гонорівки, а 10-й полк — на схід від залізниці. Штаб дивізії розташувався в с. Черномин. Тут на протязі чотирьох днів провадились тільки розвідчі події.

8 жовтня, після зміни 9-ю Залізничною дивізією, дивізія Сірожупанників відійшла походним порядком у район Крижополя в резерв і 10 жовтня розташувалась: 10-й полк — в с. Антополь, 11 і 12 полки — в с. Антонівка, штаб дивізії і Гарматна батарея — в с. Марківка.

17 жовтня вечером в м. Тульчині Сірожупанники по непровірених відомостях довідались, що Брацлав зайнятий денікінською кіннотою. Тоді дивізія, дійшовши до с. Гриненки, залишилась там на ніч. Виявивши розвідкою, що Брацлав дійсно зайнятий ворожими силами, Сірі на розсвіті 19 жовтня займають позицію: 10-й полк — на північний захід від Гриненок на шосе, 11-й полк — лівіше, а 12 й полк — правіше. Гарматна батарея коло шосе на південь від Гриненок. Це був для Сірих відпочинок в армейському резерві.

Як пізніше стало відомо, Брацлав був зайнятий бригадою генерала Склярова, яка складалась: 1) з 42-го козачого Донського полку — 650 шабель з пластунським батальйоном—до 1500 багнетів, 2) Кінного дивізіону 42-го Донського полку — 300 шабель, 3) Партизанського отряду 42-го Донського полку — 500 шабель, 4) Кулеметного дивізіону— до 50 кулеметів на тачанках, 5) Кінного Лабунського полку — 600 шабель і 7) Гарматного дивізіону — 2 важких гармати, 4 мортіри і 2 польових; до цієї бригади був приданий ще Симферопольський офіцерський полк — 1500 багнетів

при 30 кулеметах і бронеавто, а разом 2750 шабель і 3000 багнетів проти 800 багнетів і 90 шабель Сірожупанників.

Ця маса кращих частин добровольчої армії повела наступ на Сірих: піхота, бронеавто й гармати по шосе, частина піхоти з Брацлавських хуторів, Лабунці і Таманці направились в обхід на сході за лісом, а вся кіннота 42-го Донського полку з кулеметним дивізіоном через с. Ястрембиху зайшла з заходу Сірожупанникам у тил. Гарматна батарея Сірожупанників на рисях відійшла до с. Ицька, але тут переслідуєма ворожою кіннотою примушена була покинути гармати; більша частина гарматчиків утікла на конях до Тульчина. Сіра піхота, очутившись на своїй позиції між двома вогнями: гарматним і рушничним з фронту і сильним кулеметним з тилу, спаслась у ліси частиною на захід, а частиною на схід, звідки одні пройшли лісами, що між Брацлавом — Ястрембихою — Бортниками — Ицькою на західній край Тульчина, а другі через с. Крищинці — також у Тульчин. Звидси дивізія, втративши більше половини своєї піхоти забитими, раненими й попавшими в полон та гармати, деморалізована таким перебуванням в „армейськім резерві" і небоєздатна відійшла до Горошкова, де й була змінена Запоріжцями.

20 жовтня дивізія в складі Волинської групи відходить в район Джурина.

26 жовтня Сірожупанники вирушили в район Мурованих Куриловець і до 30 жовтня розташувались: штаб дивізії — Муровані Куриловці, 10-й полк — Курашівці, 11 і 12 полки — Попівка.

Склад частин дивізії при цьому був такий: 10-й полк — 100 багнетів при 10 кулеметах і 20 шабель, 11 полк — 150 багнетів при 10 кулеметах і 25 шабель і 12 полк — 50 багнетів при 6 кулеметах, а гарматна батарея 2 польових гармати (взятих в районі Джурина) при 30 гарматчиках. Надійшла холодна пора, настали холода, козаки були голі й босі, а пошесні хороби ще більше погіршували надзвичайно тяжке становище.

10 листопаду по наказу дивізія Сірожупанників вирушає в район м. Бара, якому загрожують деникінці, а звідти

во наказу продовжує марш до с. Галузинець, де залишається на днівку.

13 листопаду дивізія переходить до Шляхових Коричинець. 14 листопаду по наказу Командуючого Волинською групою всі муштрові козаки зведені в один збірний полк під командою поручника Костика для бойових операцій.

15 листопаду деникінці кіннотою й Симферопольським офіцерським полком, зробивши обхід на заході з боку Филипових Коричинець і Буцневої, повели наступ на шляхові Коричинці. Сірожупанники відбили першу атаку, але під натиском з заходу мусіли скоро відійти до Деражні, куди прийшли вечором того ж дня. Тут кіннота Сірих займає охорону біля Кринично, а піхота сотнею до 30—40 багнетів з бронепотягом „Хортиця“ — на схід від ст. Деражні; решта піхоти й обози 1-го порядку розташувались в м. Деражні. Обози 2-го порядку в с. Копачівці. 2-й кінний Переяславський ім. М. Залізняка полк займав охорону на шляху Деражня—Буцнева, а 2 дивізія — на шляху Деражня — Летичів.

У ніч на 16 листопада, завдяки відсутности належної охорони з вини командувавшого в той час кіннотою хорун. Рожнятовського, ворожа кіннота користуючись темрявою несподівано захопила Кринично, оточила кінноту Сірожупанників і обезброїла її; тільки 9 кіннотчикам на конях під проводом хорун. Падалки, захопивши ще кілька коней, удалось вирватись з ворожих рук.

У цей час, приблизно о 23 годині, батальйон Симферопольського офіцерського полку з кіннотою пройшов на північ від с. Ніжня і, дійшовши до шляху Деражня—Меджибіж, напав на відпочивавших Сірожупанників, обезброїв їх і захопив обози 1-го порядку. Тільки кілька десятків сірих вискочило з Деражні (частиною зі зброєю, а частиною вже обезброєних) по шляху на Хатню Деражню, звідки вони пройшли в Копачівку і приєднались до обозу 2-го порядку, склавши його охорону. Обоз вирушив до Меджибожа.

Сотня Сірої піхоти, що була на станції, узнавши від хорун. Падалки, що кіннота в Кринично обезброєна і виявивши розвідкою, що місто зайнято ворогом, вибити якого

у Сірих не вистарчить сил, зі штабом дивізії і командіром полку поруч. Костиком на бронепотягу „Хортиця" від'їхала до ст. Богданівки. Хорун. Падалка з 9 кіннотчиками й 20 заводними кіньми вирушив до Меджибожа, звідки приєднавшись до обозу 10 полку вирушив з козаками до 400 чоловік, що трималися обозу, до Старо-Константинова, куди прибув 18 листопаду. Цей обоз зі Старо-Константинова був направлений в с. Агієвці.

16 листопаду сотня сірих під проводом поручника Костика зі ст. Богданівки через Копачівку, Меджибіж, збіраючи тікаючих з ворожого полону сірих, направилась до Старо-Константинова, куди прибула 19 листопаду. Тут біля обозу 11-го полку зібралось до 150 козаків. Сірожупанники одержали наказ вирушити в район с. Антоніни, що на заході від залізниці Старо-Константинів — Шепетівка. З обозом 11-го полку Відділ Сірих під командою поруч. Костика вирушив у призначений район, але затримався в с. Чернятинках, бо с. Антоніни було зайнято Поляками, які прибуваючі туди українські частини обезброювали. Тут Сірі стоять пару днів до з'ясування ситуації. А загальна ситуація була не виразна. Всій Українській Армії було наказано скупчитись у районі Старо - Константинова, а що далі мало бути — ніхто не знав. Майже все було деморалізовано. Нещастя за нещастям переслідували борців за самостійність України. Перехід Наддністрянської армії на сторону Добровольчої армії, надзвичайно погане забезпечення війська теплим одягом і взуттям, пошесті (головним чином тифус), сильний ворожий натиск чудово забезпеченої усим необхідним російської добровольчої армії, большевицька агітація Волоха, Божка, Данченка, вороже відношення Польщі, великий холод і т. и. могли зламати залізну міць волі й бажання продовжувати боротьбу. Здавалось, що ніякого виходу для української армії нема — прийшов кінець...

23 листопаду відділ Сірих поруч. Костика перейшов у с. Агієвці.

26 листопаду Сірожупанники з обозами переходять до м. Остропіль, де з'єднуються всі роспорошені частини 4-ої дивізії Сірожупанників. Відбувається нарада всіх старшин

Волинської групи для обговорення склавшогося положення і висловлення думок про можливий вихід з нього. Звичайно, що йти в неволю на інтернацію до Польщі, переходити до російських большевиків, або здатись на ласку російських добровольців ніхто не хотів. Був ще четвертий вихід — це пробитись у тил ворога і продовжувати визвольну боротьбу, користуючись допомогою населення України й організовуючи повстання проти окупантів. Але для цієї боротьби вимогались повна самопожертва, залізна міць й єдність, надзвичайна боєздатність, скора рухливість військово-організованих частин, які, перебуваючи весь час у ворожому оточенні, могли—б вести боротьбу не тільки з московськими окупантами, а навіть з самим пеклом, відбиваючи у нього ще й засоби для продовження боротьби. Всі старшини висловили своє бажання йти в запілля ворога.

Після цього було наказано, поінформувавши козаків про можливість продовження боротьби за самостійність України в запіллю ворога, негайно розпочати реорганізацію частин майже знищеної Волинської групи. З північної дивізії мав утворитись 1-й збірний піший полк, з 2-ої дивізії — 2-й збірний піший полк, а з 4-ої дивізії Сірожупанників — 4-й полк Сірожупанників; всі гарматні частини зеднувались в одну Волинську гарматну бригаду. Крім того ще залишались 2-й кінний ім. М. Залізняка (Переяславський) полк та кінний дивізіон (пізніше кінний полк ім. Гетьмана Ів. Мазепи): 4-й дивізії Сірожупанників було наказано передати: гарматній бригаді 2 гармати з 30 гарматчиками та 15 гарматними кіньми зі збруєю, 2-му кінному М. Залізняка полкові — 50 козаків і кінному дивізіонові — 20 козаків.

З запалом і вірою в свою перемогу над ворогами, не дивлячись ні на які обставини, взялись Сірожупанники до організації полку і підготовки до ще тяжчої боротьби. Все приводилось до боєздатного стану, а все зайве нищилось.

Приблизно 1-го грудня переформування дивізії в 4-й полк Сірожупанників було закінчено. Полк мав у своєму складі: 25 старшин, 120 багнетів, 40 шабель, 16 кулеметів на тачанках і 8 в резерві та 40 человік озброєних немуш-

трових при легко — рухливому обозі. Камандіром полку був призначений поручник Костик, полковим значковим хорунжий Перепадя.

3 грудня 4-й полк Сірожупанників в складі Волинської групи (дивізії) перейшов до с. Деревички, що в 9 верстах на північ від м. Любара.

4 грудня відбулась нарада всіх старшин Волинської групи, на якій остаточно вирішено було йти в запілля ворога, не дивлячись на останнє нещастя Української армії — „батьки“ Волох, Данченко захопили в Любарі державну скарбницю з золотом та великими цінностями й перейшли до большевиків.

У ніч з 4 на 5 грудня відбулась в с. Н. Чарториї нарада Командуючого Армію Генерал-Поручника Омельяновича-Павленка і Командуючих групами з п. Головним Отаманом, на якій був вироблений план зимового походу в запілля ворога.

6 грудня 1919 року о 5 годині рано 4-й полк Сірожупанників у складі Волинської групи під проводом Отамана Загродського вирушив з с. Деревички в Зимовий похід.

9 травня 1922 року.
ТАБОР КАЛІШ.

* * *

НАКАЗ

Головної команди військ Української Народньої Республіки.

Ч. 98.

26 липня 1919 року.

§ 1.

4-у Холмську дивізію переіменувати в 4-у дивізію Сірожупанників.

§ 2.

Щоби відзначити на завжди в історії України славну память боєвих подій дивізії „Сірожупанників", звязану з першими часами Української Державности, аби нащадки нинішніх Сірожупанників завжди стремили бути достойними своїх славних предків, у виняток наказу Головної Управи військ У. Н. Р. від 24 травня Ч. 276, дозволяю залишити на завжди першу їх, від тепер історичну, уніформу з її відзнаками.

Більш ніяка друга військова частина не мае права носити і домагатися чести носити славний сірий жупан.

Орігінал підписав: Головний Отаман Петлюра. Начальник штабу Діевої армії Отаман Тютюник. З орігіналом згідно: начальник Загального відділу штабу діевої армії (м. п.) Гетьмановський

МАРШРУТ

Зимового походу 4-го полку Сірожупанників.

З 6-го грудня 1919 р. по 6-го травня 1920 р.

Рік і місяць	Дні	Назва місцевостей	Якого краю	Примітки
У запіллю Російської добровольчої армії Ген. Деникіна				
1919 р. Грудень	6	с. Деревички	Волинь	Вирушили о 5 годині рано
	6	полустанок Голендра	Залізниці Козятин — Калинівка	
	7	с. Панасівка	Волинь	
	8—9	м. Янушпіль		
	10	с. Вишенька	Поділля	
	11	с. Немирівці		
	12	с. Юзефівка		
	13	с. Восходавинці		
	14—15	с. Черемошне		
	16	с. Педош		
	17	с. Наказне		
	18—21	район м. Тетієва		
	22	с. Горошково		
	23	с. Пугачівка	Київщина	
	24—25	с. Житники		
	26—27	с. Княжики		Сутички з деникінцями, що були в м. Соколівка.
	28	с. Безпечне		
	29	с. Харьківка		
	30	с. Білашки		Останні сутички з деникінцями.
	31	с. Зеленки		

1920 р. Січень	1	с. Зеленки		
	2	с. Нерубайки		
	3—11	м. Покотиле		Провели Свято Різдва.
	12	с. Нерубайки	Київщина	
	13	Вишнепіль		
	14	с. Підвисоке		
	15—16	м. Покотиле		
	17	с. Федорівка		
	18—19	с. Тишківка		
	20	с Варукове	Херсонщина	
	21—22	м. Хмільове		

У запіллю Російських большевиків.

	23	с. Іванівка	Херсонщина	
	24—25	м. Мокра Калігорка		
	26	Попельня		До складу 4 полку Сірожупанників влився 1-й збірний піший полк (бувша Північна дивізія).
	27—29	с. Кирилівка		
	30—31	м. Шандарівка		
Лютий	1—2	с. Беркозівка	Київщина	
	3—6	с. Хрещатик		
	7—8	м. Мощни		
	9—10	с. Кумейки		
	11—12	с. Худоліївка		
	13—16	с. Єремієвка	Полтавщина	
	17	с. Худоліївка		
	18	с. Янівка		
	19—21	с. Голіково	Київщина	
	22	с. Кримки		
	23	с. Федорівка		
	24—26	с. Миролюбівка		
	27	с. Ракіно		
	28—29	м. Тишківка	Херсонщина	
Березень	1	м. Тишківка		
	2	с. Добрянка		Захоплений у полон комісар і 20 большевиків з двома кулеметами.
	3—4	м. Юзефпіль—с. Березова-Балка		
	5	с. Липовенька		
	6—8	с. Сухий Ташлик — Молдавка--Лозовата	Поділля	
	9	с. Данилова Балка		
	10	с. Камяний Брід		
	11—13	с. Могильно		
	14—16	с. Тернівка		
	17—23	с. Текуча		
	24	с. Вербова	Київщина	Кіннота Сірожупанників приймала участь в захопленні Умані. Центр большевицьких організацій.
	25	с. Оксанено		
	26	с. Павлівка		
	27	с. Кальне Болото (5 рота)		
	28—29	с. Єгорівка		
	30—31	с. Нікольське		
Квітень	1	с. Олексієвка	Херсонщина	
	2	с. Димино		
	3—4	с. Савичевка		
	5—7	с. Григорівка		

1920 р. Квітень	8	с. Володимирівка	Херсонщина	
	9—11	Район м. Сідньова на р. Інгулець		10 квітня свято Великодня.
	12	с. Ново-Петрівка		
	13—14	с. Маковієвка		Бої і зайняття Вознесенська запоріжцями.
	15	с. Трикрати		
	16	м. Вознесенськ		
	17	с. Голонівка-Заблоцьке		
	18—19	с. Копані		
	20	с. Ново-Павлівка		
	21	с. Агафієвка		Бої в районі м. Ананєва. Допомога повстанцям проти большевиків.
	22	с. Боквво	—	
	23—26	с. Ясеньово		
	27	Посат		
	28	с. Березівка	Поділля	
	29	с. Пятківка		
	20	с. Турконівка		
Травень	1	с. Турконівка		
	2—3	с. Жабокрич-Цибулево		Бої з большевиками і прорив ворожого фронту.
	4	с.с. Князів—Нетребівка—Джугастро		
	5	Ольшанка—Вербка		
	6	с. Кочківка		З'єднання з 3-ою залізною стріл. дивізією.

Маршрут цей складений по відомостях данних мені підполковниками Новіцьким і Стахівським. З огляду на те, що про Зимовий похід можна писати і говорити тільки переживши його, я, що не приймав участи в поході і не пізнав особисто всіх особливостей боротьби в запіллю ворога повтансько-партизанського характеру, описати діяльність Сірожупанників у Зимовому поході не можу. Сподіваюсь, що хтось із Сірих—учасників походу, скористувавшись цим маршрутом, заповнить нехватаючу сторінку в історії Сірих.

ІВАН ГНОЙОВИЙ.

Хорунжий.

Спомини про 19 піший український полк р. 1917.[1]

Швидко летів потяг на захід і ніс перші українські січеславські сотні на місце світової пожежі. Шаленно скоро ми котилися до неї. Але ця близькість небезпеки для нас, для нашого життя або зовсім не впливала на наш настрій, або впливала дуже мало. Ми їхали на війну, але не думали про неї, про її страхіття, хоча вона нас цікавила, як всяка небезпека цікавить людину. Хотілося зірвати покриття з таємниці життя й глянути небезпеці прямо в вічі, хотілося відгадати світову загадку. Байдуже, що за це прийдеться заплатити чи своїм життям, чи своїм здоровлям. Та й взагалі ми їхали куди хочете, тількі не на війну. Пісня, жарти, щирий сміх лунали в ешелоні й не дивно, що ця веселість звертала на себе увагу. Так, напр., на ст. „Христинівка" підходить до мене якась пані й запитує: „Хто ви й куди їдете?" Я здивовано дивлюся на неї, а потім відповідаю, що ми — вкраїнці й їдемо на фронт, що й так було досить ясно, бо більш і нікуди було їхати в цім напрямку під той мент. Тепер уже вона здивовано дивиться на мене й ніби в задумі говорить „Українці... на фронт... і такі веселі?! — „Знаєте", каже вона: „я вже багацько бачила ешелонів, що йшли „Туди", але з таким чудовим настроєм я ще ні разу не бачила ні одного!"

---

* Спомини хорунжого Гнойового стоять у близькому звязку з надрукованими у 4 кн. „Табору" споминами генер. штабу полковника Сулківського про формування 2-го Запоріжського корпуса.

Але не одна лише радість життя нас об'єднувала в одну родину, нас ще об'єднувало повне довірря один до одного, як старшини, так і козака, й суворе виконання всіх вимог дисциплини—це було характерною рисою серед нас українців у той мент, коли в москалів був уже повний розвал і де всіх уже за ніс водили „товариші".

Пригадую собі 10 зап. полк, що стояв у той час у селі Шляхтинці біля Тарнополя, в якім нашим сотням довелося пробути кілька днів до дальшої відправки. Перед відправкою на фронт нашим сотням був зроблений „смотр", і командір полку зістався задоволений, як зовнішнім виглядом козаків, так і їхньою підготовкою. Але один з сотенних кадрових командірів цього полку, звертаючись до сотні, сказав (мабуть думав, що перед ним стоять „товариші"): „Знайте, товаріщі, что я выдам вашему маршевому командіру на вас кормовые деньги в таком то размѣрѣ." Але йому прийшлось почути зовсім щось иншого, ніж він сподівався. „Не треба нам про це казати. Ми віримо своєму командірові, який нас не скривдить і раз йому дані гроші для нас, то ми їх і одержимо повністю" — загула сотня.

Похід від Волочиська до фронту відбувався пішим порядком і був дуже тяжким. Люде не звикли до переходів, а тут ще як на гріх дощ л'є, як з цебра. Дороги розлізлися й нагадували скорше трясовину, ніж дорогу. Пройшовши верст з 25, прибули до одного з хуторів, де для нас не знайшлося помешкань, тому прийшлося йти дальше. З незадоволенням прийняло цю вістку козацтво. Голодне, мокре й брудне від такої дороги, думало воно тут знайти відпочинок, а приходилося знову брьохати по калюжах і перейти ще добрий „кавалок" до другого хутора. Але всетаки пішло. Дальший шлях був ще гірший.

У Тарнополі ми попали в справжній вирій погрому. Місто палало. Навкруги йшов одвертий грабунок. Склади постачання ростягалися.

„Товариші", зустрічаючи наші сотні й звертаючись до козаків, глузливо говорили: „Куда вас, дураков, ведуть ваші командіри?"—Цілком зрозуміло, який це мало на нас вплив, але здоровий ще організм і це пережив.

У першу лінію, в котру нам прийшлося влитися під німецьким обстрілом, прибули наші сотні майже повністю. Так з 180 чол. моеї сотні втік лише один (я не рахую тих, що при формуванню українських сотень у 271 п. зап. полку були переведені до мене, з ними я привів на фронт біля 250 чол.). Таке явище в той час для московських поповнень було цілком неможливе. У них на фронт прибували: червоний прапор, командір сотні (коли й він не задавав драпу) й бунчужний з реєстром сотні.

Наші сотні, як українські, були направили в 6 російський корпус, що був призначений до українізації. Мені довелося попасти 3 липня р.1917 в 13 піший Білозерський полк, який у той час під натиском німців відступив і затримався на р. Сереті правобіч Тарнополя. Придивляючись до частини, я бачив українців, але переважно серед козацтва; старшина майже вся була московська; лише останнє поповнення принесло новий елемент український, який і оживив частину. Правда, по всьому було видко, що тут український рух був і раніше, але йшов зверху, дуже мляво, шукаючи підтримки у низів, і слабо українізував їх. Але життя брало своє. Увесь час прибували нові й нові поповнення, що, скріплюючи становище українців у полку, в той же час ослабляли москалів, які ще й самі цьому помагали, бо енергійно евакуіровалися в запілля. Це занепокоїло москалів і вони роспочали збірати (таємно) підписи тих, що були проти українізації 6 корпусу. Як і водиться в москалів, цей папір підписали навіть „мертві душі". Роспочалася гризня, але внизу вона йшла слабо. Можливо, це було тому, що ми були на фронті, а з другого боку й москалі поки що тримали себе „чемно", бо хто знав: „чи у пеклі, чи у раю прийдеться вікувати". Зате на верху, як по всьому було видко, приходилося доволі таки жарко, й був мент, коли українці почували себе досить непевно й ледве не втратили грунту під ногами.

Приблизно в серпні місяці в Білозерському полку було оголошено старшинам, що українізація 6 корпусу відміняється, а хто не бажає служити в московській частині, той може перевестися в корпус (на жаль, тепер не пригадаю, в який).

Це повідомлення впало, як сніг на голову старшині-українцеві й тому, не маючи змоги орієнтуватися в новому положенні (бо керовники-українці про це не подбали раніше), багацько старшин різко заявило про своє бажання покинути Білозерський полк і перейти до української частини, забравши з собою й козаків-українців.

Далеко розумніше поступили козаки. Зібравшись по сотнях і вислухавши наказ, рішили не тільки не переводитися до другої частини, але не допустити до переводу й старшин-українців, вимагаючи при цьому, щоб відміна українізації 6 корпусу була скасована, а українізація корпусу була переведена як-найскорше.

Неясність положення після цього тривала недовго. Підтримані знизу верхи корпусу змогли відстояти свої домагання, — видається новий наказ про українізацію.

Ще більш рішучого поступу набірає українізація полку, коли до нас в осени прибули нові поповнення. Треба казати правду, що це поповнення було вже заражено большевизмом, бо формувалося воно на теренах московщини. Але, не дивлючись на це, більшість з них була щирими українцями й національну справу на початку ставили вище соціальної. Крім того, з цим поповненням прибуло багацько старшин-українців і таким чином збільшилося число активних борців, бо за час хисткого становища москалі збільшили свої кадри прибувшими старшинами-москалями.

Приблизно біля цього часу починають більш енергійно виступати й большевики, які майже всі походили з московського табору, але тому, що більшість частини складалася з українців, великого успіху не мали. Навіть „братання“ — їхній тодішній „коньок“, для них не вдавалося. Бували, правда, окремі випадки, коли групи людей пробували брататися, однак це легко ліквідувалося навіть самими козаками. Памятаю, як один раз після такого випадку на відпочинку зібрався весь полк на раду. Довго говорили з цього приводу й, не дивлячись на сильні виступи большевиків, вирішили міцно триматися на фронті аж до того моменту, доки не буде відповідного роспорядження зверху, а всякі сепаратні виступи в цьому напрямку припиняти.

Ще де-який час продовжувалася боротьба за українізацію корпуса, однак бузуспішно для москалів, завдяки сильному руху внизу. Нарешті був виданий наказ про утворення рад у всіх частинах корпусу, а щоб було кому боронити інтереси москалів, які тимчасово ще в корпусі залишалися до розділу майна, продовжували істнувати рівнобіжно й комітети. У Білозерскому полку на чолі полкового комітету став, як тепер собі пригадую, жид Студенець, що грав для москалів більшу ролю, ніж командір полку.

З утворенням рад Українці перестали рахуватись з наказами, що не йшли через полкову раду. Цікаво було бачити відношення українців до криленковських наказів, напр., до його наказу про зняття військових відзнак. Обсудивши цей наказ і „погоджуючись з ним у принціпі", рада рішуче його відкинула, роспорядження для нас чужої влади. Отже погони були зняті лише тоді, коли відповідне роспорядження прибуло від Центральної Ради. Проти такого рішення не тільки не протестували українці полку, але ії захищали цю постанову перед нападками москалів.

З утворенням рад роспочалась підготовка до формування чисто українських частин. Перше була думка, що формування відбудеться десь у запіллю, що нам і обіцяли, але потім виявилося, що це не так легко зробити, бо не було кому нас заступити на фронті. Тоді почали готуватися до переведення формування на фронті, тим більше, що почали вже говорити про перемирря з німцями.

Маючи переважаючу більшість у полку, ми українці гадали на початку москалів передати до других частин; однак це нам не вдалося. Переговори скінчилися на тому, що рішено було все майно полку поділити пропорційно до кількости людей кожної нації, що не торкалося лише архива, який москалі забирали цілком собі (ми також не претендували ії на їхні червоні прапори).
По остаточному підрахунку виявилося, що майно повинно бути поділено у відношенню 4 до 1: чотирі частини припадало на долю українців, а одна — москалям. Мушу зазначити, що поділ пройшов досить спокійно, мабуть завдяки тому, що москалі зосталися в меншости і були зговорчиві.

Вони йшли навіть на де-які уступки. Так, напр., обидві кулеметні команди, як „Максима“, так і „Кольта“, щось біля 35 кулеметів, дісталися нам. Москалі взяли собі лише два кулемети її то досить поношених.

Після остаточного поділу, який закінчився 8 грудня р. 1917, москалі, забравши свою пайку, направились у запілля в напрямку Ямпіль Волинський.

На фронті залишилися лише одні українці. Пригадую, що першого наказа вже по чисто українській частині було видано 8 грудня р. 1917. Цим наказом 13 піший Білозерський полк переіменовано в 19 піший український імени..... полк. Полк увійшов до складу 5 дивізії 2 січового запоріжського корпусу. Командіром полку призначено полковника Дужовського, а начальником дивізії — ген.-майора Поджіо, бувшого командіра 13 Білозерського полку.

Отже головна мета була осягнута. Але, як розбурхане море не так легко заспокоюється, так само не легко спиняється й розколисана боротьбою юрба, коли нема сильного ватажка, який повів би її за собою. А такого ватажка серед нас і не виявилося. Становище тим більше погіршилося, що серед нашої старшини знайшовся такий елемент, що дивився лише на те, якби собі придбати або дешевеньку популярність, або мати ще які-небудь особисті вигоди, а для цього потрібно не вести юрбу за собою, а ще бути самому в останньої на поводі. Почалося з того, що козацтво стало домагатися відправки полку в запілля й не куди небудь, а в Київ. Щоб було охвітніше цього домагатися, вказували й мету — захищати Центральну Раду; наскільки останнє було правдиво, буде видно з дальнішого ходу подій. Боротьба з козацтвом ставала тим труднішою, що вони бачили приклад — це уход з фронту Білозерського російського полку, а крім того їхнє домагання підтримували й дехто з старшин. Даремно більш розважні, як старшини, так і козаки говорили, що в запіллю буде далеко гірше, ніж тут на фронті. А тут ще в полку стали шаленно швидко ширитися большевицькі гасла, чому сприяла мала кількість енергійних і переконаних українців і вагання інертної маси.

Ми все це бачили, але були безсилі радикально

з цим боротися. Тепер уже і в нас, як раніше бувало в москалів, не бракувало й демагогічних виступів зі сторони козацтва.

Днів за два до Різдва майже всі сотні внесли в полкову раду рішуче домагання, щоб платня була обов'язково видана на свята, инакше загрожували неприємностями. Це домагання підписали і де-які старшини, як напр. прап. Назаренко, що був заступником голови полкової ради і в той мент, за відсутністю останнього, виконував його обов'язки. Становище було кепське, бо виконати це домагання було неможливо, завдяки скрутному становищу, як загально військової скарбниці, так і полкової. Та до того ще хоч-би й були які-будь гроші в останній, то задовольнити всіх було не можна, бо наша частина нараховувала більше тисячі чоловік.

Невідомо, як би скінчилося, коли б з цього становища нас не виручив наказ — вирушити в запілля. Виявилося однак, що посадити частину на потяги не так-то легко, бо ешелони, що прибували до фронту, захоплювалися самочинно иншими частинами.

Навантажування ешелонів відбувалося так поспішно, ніби за нами хтось гнався. Козацтво відмовлялося вантажити полкове майно, а особливо харчі, й полковому квартермістрові багато коштувало забрати з с. Красноселець усе полкове майно. „На що це все нам? Ми їдемо на Україну, а там усього доволі“ — можна було почути таку розмову серед козацтва. Прийшлося весь час стояти над душею, щоб вантаження харчів не припинялося, — сам квартермістр тягав мішки. Нарешті все було скінчено і в ніч з 31 грудня на 1 січня р. 1918 полк вирушив з тихої пристані — ст. „Ланівці” на бурхливі хвилі скаженної боротьби, що вже провадилася на терені України.

Не буду говорити про ті події, що відбувалися в той мент на Україні. Скажу лише, що червоні кати розпочали вже офіційну боротьбу з українцями, і становище України було настільки поважне, що потрібно було серйозно над цим задуматися й вжити всіх заходів, щоб не втопитися в морі вже власної анархії і червоного марева, що насувалося з півночи

і з південного заходу. Треба було напружити всі сили, щоб відбити ворогів української державности.

Сил у нас, по офіційних підрахунках, було досить, але в дійсности не було частини, які йшли б під українським прапором; переважно були розагітовані большевиками і, як бойова сила, для України були занадто слабими, або й просто шкідливими.

На жаль, і 19 пішиї український полк теж хорував цією слабістю: їхав на захист центральної Ради, але при першій же зустрічі з большевиками почав відмовлятися від бою з ними. Ще на ст. Шепетівка полк виступав й обезброював большевиків, що ішли зі сторони Староконстантинова, але далі пішло далеко гірше.

На ст. Козятин, де нам прийшлося стояти 1-2 доби, чекаючи наказа про дальшу відправку, козацтво виявило своє велике незадоволення, коли довідалося, що замісць Київа йому потрібно відправитися на ст. Жмеринку й зайняти її. Однак робити було нічого, й полк вирушив виконувати наказ.

Не доїзджаючи до місця свого призначення, полк зупинився на ст. Гнівань, щоб підготуватися до наступу на Жмеринку, яка тоді була в руках большевиків. Ця остановка нам лише пошкодила, бо підчас її не лише наша розвідка їздила в росташування большевиків, а й большевицькі агітатори приїздили до нас і провадили свою роскладову працю, котра й дала для нас небажані наслідки. Серед козацтва почали говорити, що війна з большевиками потрібна лише для старшин, котрі бажають, щоб лилася кров двох братніх народів. Отже коли все було підготовлено до наступу, козацтво рішуче відмовилося йти на большевиків і стало вимагати повороту. Даремно умовляли їх, — ніщо не помогло. Козацтво навіть гостро виступило проти заклику набирання охочих для цього наступу, яких у полку вистарчило-б, щоби захопити Жмеринку. Навіть більше того, — коли роспочали набірати охотників, то козацтво загрозило розігнати останніх багнетами. Прийшло до гострої суперечки командіра полку шт. кап. Плюто з юрбою (треба зазначити, що полк. Дужовський відїхав до Київа ще з Галичини, залишивши за себе полк. Орлова;

але коли в полку почала проявлятися анархія, останній передав полк шт.-кап. Плюто, а сам поїхав у відпуску).

Командір полку й полкова рада цілком переконалися, що полк до бою з большевиками не здатний, і тому був виданий наказ про відворот. Через де-який час наші ешелони були на ст. Калинівка, де полк покинув ешелони й росташувався на стоянку по близьких до станції селах. Командір полку й господарча частина, як і обози, росташувалися в с. Сальник.

Та довго стояти большевики не дали.

Побачивши, що ми залишили ст. Гнівань, вони через де-який час її захопили самі й стали посуватися в напрямку Винниці. Приблизно тижнів через два, а саме 23 січня, полковому квартермістру прийшлося поїхати до Винниці. Він туди попав як раз у той час, коли після першого бою з большевиками під Винницею, туди приїхала большевицька делегація для переговорів. Про все це в Сальниках нихто нічого не знав. Отже, не зробивши свого діла, квартермістр повернувся назад потягом, що віз обезброєних під Винницею большевиків. Прибувши в штаб полку, він зробив доклад про події у Винниці. Правда, там уже де-що знали, але довідавшись більш докладно про події, командір полку видав наказ готуватися до відходу в напрямку Козятина, бо робити опір большевикам козаки рішуче відмовилися. Відворот намічався лише на другий день, але вийшло зовсім иначе, — полк не відійшов, а просто втік у той же день (23 січня р. 1918) через годин 2—3 після докладу квартермістра. Мабуть якісь нові відомости отримав командір полку за той час, або просто гуркіт гармат, що доносився з-під Винниці, викликав переляк у частини. Наскільки поспішний був відворот, можна бачити з того, що майже все майно I і II розряду полкового обозу було залишено в Сальниках; були також залишені всі харчі на ст. Калинівка. Полковий квартермістр опинився в дуже скрутному становищу, бо не мав ні грошей для перевозки майна з с. Сальник, ні людей для вантаження цього майна й харчів, що були в залізничних складах ст. Калинівки. Правда, командір полку наказав дати робітників у його роспоряження, але, як

завше буває в таких випадках, цих людей не знайшлося й лише випадково йому вдалося спіймати шістьох. Обіцянка дати за працю платню спокусила останніх і вони згодилися вантажити майно, що потрібно було робити як-найшвидче. Вантажили дуже швидко до самого пізнього вечера, а також і увесь другий день у самих непевних обставинах, бо по всьому було видко, що Винницю взяли большевики, на ст. Калинівка не було жадних військ і тому можна було чекати приходу большевиків кожду хвилину. Лише на другий день стало трохи веселіше, коли рано на станцію прибула невелика кількість вільного козацтва. Вантаження майна продовжувалося увесь другий день аж до самого пізнього вечера. Як тільки вантаження закінчилося, дістали до шости вагонів полкового майна паротяг (допомогли скорішій відправці залізничники) і направилися на ст. Козятин, де квартермістр мав надію зустріти вже полк. Але, прибувши на ст. Козятин, від довідався від комісара станції, що полк ще не прибув і невідомо, де знаходиться; довідався лише, що полк відціля мусить направитися на росформування в м. Ромни на Полтавщині.

Ще в ніч з 24 на 25 січня на ст. Козятин був комісар, вранці вже його не було — втік. Почалась анархія. З'явилися темні людці, що спробували грабувати військове й инше майно на станції, але охорона їх розганяла зброєю.

Полк прибув лише 25 січня вечером і зараз же почав вантажитися. Уже тут частина козаків утікла, забравши з собою коней. З приводу цього й инших випадків зібралася полкова рада й винесла постанову: продати полкових коней й виручені від цього гроші, а також і гроші полкової скарбниці, розділити меж всім козацтвом. Але продати коней не вдалося, бо большевики були вже дуже близько. Тоді стали спішно готувати реєстри на гроші полкової скарбниці й писати посвідчення, а старшина запаслася козацькими посвідками.

У першу чергу гроші видавалися козакам, що походили з західньої й південно-західньої частини України. Іх відпускалося додому. Однак і цього допровадити до кінця не вдалося, бо большевики пред'явили ультиматум, щоб ми на

протязі 2-х годин залишили ст. Козятин. Тому що через Фастів не можна було вже їхати, нас направили через Христинівку. На ст. Христинівка втік останній наш командір полку шт.-кап. Плюто (походив з Чернигівщини). Втеча командіра полку не була для нас несподіванкою, бо ще раніше де-хто з нас знав про цей його замір, та инакше й не могло бути. Його сутичка з козацтвом на ст. Гнівань, де кучка розбещених козаків загрозила його повісити, коли він і на далі буде настоювати на боротьбі з большевиками, ясно показала, що полк, як бойова одиниця, нікуди не годиться, що це вже була скоріше якась банда, на чолі якої він зовсім не хотів залишатися.

На загал козацтва втеча командіра полку зробила враження, — воно притихло й мабуть почувало себе, як отара, що загубила ватажка. Тому, що командір полку не залишив після себе замістника, вирішено було передати його обов'язки полковій раді, а власне кажучи, голові ради прап. Назаренкові й його прибічникам. 25 січня пізно вечером наші ешелони прибули на ст. Цибульово, що біля Знаменки. Тут виявилося, що далі їхати нам нікуди, що ми не маємо жадних зв'язків з своєю владою: спереду, ззаду і з боків були большевики. Наше козацтво не хотіло проливати „братньої“ крови і рішуче відмовлялося боротися з большевиками, зате большевики лізли на нас з усіх боків і били ні в чому неповинних людей сотнями й тисячами.

Большевицька банда, що сиділа на Знаменці, згоджувалася нас „пропустити”, але з умовою, що ми здамо зброю. Почувши це, козацька юрба заметушилася й почала розбігатися, а за ними й деякі старшини. Ті, що залишилися, й слухати не хотіли про здачу зброї, можливо тому, що боялися втеряти полкове майно, на якому вони гадали погріти руки. Як би це скінчилося, невідомо, коли б раніше нас на цю ж станцію не прибула частина ешелонів 35 Брянського й Сівського полків. Під ранок підійшли їхні головні сили. Вирішено було пробиватися зі зброєю в руках, і 26 січня вдосвіта Знаменка була звільнена від боль-

шевиків. Наступ продовжувався, й приблизно перед обідом був занятий і Кременчук. Дорога була вільна, й ми теж у хвості рушили на Кременчук, куди й прибули в той же день о півдні (26 січня 1918).

Це був останній пункт походу 19 п. українського полку, тут він припинив своє таке невдале існування. Не буду говорити про всі ті причини, що припинили його існування, пригадаю лише головні. Та анархія, що стала проявлятися в полку ще в Галичині, підчас походу на терені Великої України досягла таких розмірів, що злякала навіть самих ватажків, що раніше опиралися на юрбу, й розігнала частину певного козацтва й старшинства.

Полк так обезлюдів, що майже нікому було доглядати за полковими кіньми й майном, не дивлячись на те, що з козацтвом нарівні працювало й старшинство. Усі бачили, що далі їхати не можна, тим більше, що в Кременчуці залишалася частина людей полку і таким чином у дорозі майно мусило загинути, бо не було вже фізичної змоги його зберегти. Крім того, полк, як бойова сила, вже давно втеряв всяке значіння, а тому добратися до Ромен з боєм нічого було й думати. Усе це примусило ватажків полку замислитися й по де-якім ваганню рішено було далі не їхати, а ліквідувати полк у Кременчуці. Полковий мітінг більшістю (були такі, що й протестували проти цієї постанови) вирішив продати все полкове майно, а гроші поділити. Виняток був лише для зброї та муніції, які рішено здати у місцеві військові арсенали. Правда, козацтво на початку погоджувалося з думкою полкового квартермістра, який намагався не допустити до продажу полкових харчів, а пропонував здати їх в Кременчуцьке постачання. Однак коли козацтво довідалося, що їх ще треба буде самим і перевезти в склади, то рішило все продати, зробивши уступку квартермістру щодо передачі харчів міській Земській Управі.

Рано 27 січня почали переводити постанову в життя. Мені було наказано здати до арсеналу всі кулемети (35 штук кулеметів Максима й Кольта на кулеметних тачанках)

і полковий обоз та архів полку [1]). Здачу я майже цілком і виконав, хоч большевики роспочали наступ на Кременчук зі сторони ст. Поток раніш, ніж я доїхав до арсеналу. Здача провадилася під гарматним обстрілом, а потім і зовсім була перервана, коли по арсеналу скупчився сильний гарматний вогонь. Однак на здане майно я все-таки одержав відповідні папери, які опісля й передав прап. Назаренкові, як голові полкової ради. Що творилося в цей мент на станції, я не знаю. По всьому було видно, що там уже йшов гарячий бій. Не гаючи часу, я направився на станцію, куди й прибув через де-який час. Станція була порожня, бо ешелони відійшли за Дніпро. Я забіг у свій вагон, де була полкова канцелярія. Тут мені ввічі кинулася полкова печатка, що валялася серед роскиданих паперів. Ні у вагоні, ні поблизу нікого не було, крім козака, що лежав на пероні з перебитими ногами й тяжко стогнав. Робити вже було нічого, й я, захопивши печатку, теж зник у місті. До своєї кватирі я добрався з одним старшиною нашого полку. Через де-який час до мене на кватирю прибув і голова полкової ради, який офіційно заявив, що полк майже ввесь розбігся; залишилися лише ті, що раді були товаришам [2]).

На землю спускалася зимова ніч і своїми чорними крилами поволі огортала місто. Трусив мокрий сніжок, застилаючи млою все навкруги. На схід і північ від міста ще полихали вогневі полоси від вибухів гармат. Де-не-де в місті клекотали кулемети, иноді раптом схоплювалася рушнична стрілянина, але по всьому було видко, що

---

[1]) Архив 19 п. українського полку залишався в Кременчуцькому арсеналі, що на піщаній горі, аж до р. 1919. З приходом добровольців був забраний Білозерським полком. Місце знаходження архиву було вказано прапор. Скубієм із Нових Санжар на Полтавщині. Він по дорученню Білозерського полку й їздив за цим архивом у Кременчук у той час, коли добровольчеський Білозерський полк р. 1919 був на Курщині. Про це я довідався від самого прап. Скубія р. 1920 приблизно в лютому місяці.

[2]) Як опісля вдалося мені взнати, залишилися ще й ті, котрим доручено було отримати гроші за продане майно. Гроші вони отримали, але ж один завіз з собою 13 тис. карб., а другий 30 тис. карб.; козаки ж залишилися з носом. Гроші отримували козаки, що найбільше виступали проти старшин.

українці залишили місто й ростеклися по степах, очеретах і лісах. Та инакше й не могло бути, бо навкруги нас були лише одні большевики.

Майже зовсім стемніло, коли на краю міста показалися три вершники, що направлялися вздовж Дніпра. На початку вони їхали на захід, але потім, відїхавши кілька верст від Кременчука, стали завертати на північ, а переїхавши Роменську залізницю, повернули на схід і зникли в степу серед темряви ночи. Темна нічка сховала останніх старшин 19 п. українського полку. Залишаючи полк, або скорше не полк, а спогади про колишній полк, захопили вони в собою цінні полкові папери й печаті, аби останні не попали в руки ворога.

А. МАРУЩЕНКО-БОГДАНІВСЬКИЙ,
Підполковник.

З пережитого.

Дня 31 жовтня 1917 року наш полк, що стояв тоді в Київі на Велико-Васильківській вулиці у касарнях бувшої 433 ополченської дружини, отримав таємний наказ вислати вночі сильний відділ у напрямку на Бровари через Дарницю. У Дарниці треба було порозумітися з командіром 414 пішого полку (українізованого) і спільними заходами обезброїти два артилерійських важких дивізіони, що були озброєні французькими гарматами „М“ і „S“. Ці дивізіони, говорилося в таємному наказі, були роз'агітовані своїми старшинами й мали виступити проти Центральної Ради. Не було сумніву, що старшини цих дивізіонів підтримували контакт з україножерами — командуючим Київською Військовою Округою полковником Оберучевим та першим його помішником, першим „чекістом“ Київа, поручником Лепарським.

Солідарно з гарматним дивізіоном мав виступити авіаційний дивізіон, який кілька місяців тому в ганебний спосіб розстрілював богданівців (на Бібиківському бульварі коло 2-ої гімназії). Штаб цього останнього містився поверхом вище від Української Центральної Ради в будинку Педагогічного Музею. Між артилеристами та льотниками була умовлена координована акція. Першого листопаду артилерія мала стати на позицію під Київом і відчинити вогонь по безборонній Центральній Раді, а пілоти — доконати арештування членів Ради. У такий спосіб „австрійська“ видумка, на їх думку, мала бути ліквідована. Та не так сталося, як планувалося.

Стихія українського руху розвивалася з неймовірною швидкістю; визвольні проміння, наче проміння весняного сонця, глянули в палати та замки, в убогі хатини, в міста, села

й хутори, будячи до нового життя. Відбуваються з'їзди за з'їздами, як вояків на фронтах, так селян, робітників та інтелігенції — вчительства. Загальне піднесення та ентузіазм змусили навіть Оберучева й К-о поділити штаб округи, правда, досить скупо, але поділити на квартирмейстерства — російське й українське.

Існування нашого полку також не було ще офіційно оформлене. Малися лише обіцянки, що ось-ось вже наказа друкують, хоч, як виявилося пізніше, наказа цей не писали. Але все було на даремно! Наша впертість перемогла всі проволочки „власть імущих". 7 жовтня давно-жданий наказ появився, і наш полк розпочав „легально" існувати.

Козаки полку в більшости були „унтера" і то на 60—70% георгієвські кавалери. Нам, молодим старшинам, багато коштувало, аби стримати їх палкість та порив до помсти над москалями за ті кривди, що зазнали вони і ми на кожному кроці.

Над вечір вирушили ми в напрямку на Бровари, а командіром розвідчої сотні був я.

Командір відділу сотник Ш.

У ночі підійшли ми до міста постою 414 пішого полку в Дарниці.

Командір відділу порозумівся з надзвичай енергійним, просякненим до кісток націоналізмом—командіром згаданого полку, котрий зараз же наказав принести набої, бо у наших козаків було їх по 2—3 на рушницю. Крім цього три кулемети поступили до диспозиції сотника Ш.

З Дарниці надійшли ми до Броварів десь коло третьої години ранку. Мороз був добрий. Сніг весело хрустів під ногами, наче підказував, що все йде по накресленому плану.

Старшини згаданих дивізіонів, переважно москалі, були „на общем собранії" в будинку коло церкви, де було „управленіє". На зібранню обмірковували справу „боєвой обстановки", коротче кажучи, „военной совєт". Звичайно, ніколи не гадали, що протоколи їх зборів знайдуться так скоро в руках тих, проти котрих вони збиралися вирушати через три години в „бій". По містечку гуляли „підхмелені" сол-

дати, які радувалися свободі, що надавалося їм наказами Гучкова ч. 1 і 2. Сторожи майже ніякої не було, крім напівп'яних патрулів, що охотно віддавали свою зброю по першій вимозі. Вони ж підвели нас під „собраніє".

Поставивши варту біля вікон, сотник Ш. і я, разом з 8 козаками, ввійшли до середини зібрання. „Іменем Української Центральної Ради наказую Вам, п. п. старшини, скласти зброю!" прогремів голос-бас начальника відділу „Спротивлення потягне за собою небажані наслідки, бо цілий будинок є оточений моїми козаками! Прошу складати зброю в кут!" На хвилину все затихло. Наче вдарив грім. Присутні на зібранню остовпіли, а тим часом старшина на росказ сотника Ш. зібрав спокійно зі столу папери, між якими був протокол зборів ще навіть не підписаний всіма присутніми.

Лише коли старшина, зібравши папери, відійшов і став коло сотника Ш., присутні на зборах опамяталися і счинили галас. Одначе короткий наказ сотника, позаду якого стояло 8 козаків з направленими на зібраних у кімнаті рушницями, заставив їх затихнути знову. Тишу порушував лише брязкіт зброї, що складалася до кутка.

Старшин на зібранню було до 30 чоловік. На ніч їх залишили в зібранню, звичаїно, під належною охороною. Ранком, згідно наказу командіра 2-ої Сердюцької дивізії, всім їм дано carte blanche.

Над ранок надійшла решта курінів полку і без стрілу обезброїли „солдат". Їм наказали зголошуватися до штабу полку, де їм видавали „проходні свідоцтва" та добові гроші. Після цього партіями відправляли на станцію Бровари, а звідси через Бахмач-Гомель до „Матушки-Расеї".

Так тихо без крови удалося обезброїти дивізіони, якіб могли причинити не менше нещастя золотоверхому Києву, скільки приніс червоний жандарм, Муравйов. Бо чи розігнали б Українську Центральну Раду чи ні, а невинних людей булоб побито багато.

Полк наш розмістився в Броварах аж до приходу Гайдамацького Кошу Слобідської України, з яким і вирушив у славетні бої.

5

СЕРЕДА МИХАЙЛО.
Підполковник.

Іван Сірко з низовим запорожським товариством зичить Кримському ханському мосці доброго здоровля і щасливого поводження.

(З оповідання „Шкода Петрусь").

I.

У сяйві золота, що щедро проливало на землю літнє палке сонечко, кружляв повздовж Дніпрового берега на буланому жеребцеві отаман Сірко. Зором орла пильно перебігав він по обличчях товариства, немов розгадуючи долю замисленого походу на Крим.

— Що, Власовичу, — звернувся він до писаря, який слідкував позаду нього; — перечислив ти воящтво?

— Без двох сотень двадцять тисяч, — густим басом обізвався Власович, високий, стрункий у плисовій конфедератці з павлиним на ній пером.

Сонечко доволі знизилось над осокою та очеретами, коли запорожці вирушили в похід. Попереду Ведмедівський курінь, за ним Уманський, Корсуньський, Переяславський, Мишастівський, Кальниболоцький, Пластунівський, Дядьківський та инші.

— Ой Січ мати, ой Січ мати,
А Великий Луг — батько...
Гей, що в Лузі заробити,
Те у Січі пропити, —

підхопили передні курені стародавню пісню, обігнувши Великий Луг та поминувши річку Конку.

— Запорожці гуляють
Гей з кіюрою.
Хану сала залляють
Поза шкурою! —

жартливо додали задні курінї.

Прокинувся степ, перегукнувся радісною луною і заграв на обрію срібними хвилями шовкової тирси. Дрохви, куріпки, лелеки, хохитви нишпорили поміж кінських ніг, підіймались над запорожцями чорною хмарою і вкривали собою сонце.

На третій день під вечір перед лицарськими курінями розвернулася світло-зеленою стрічкою вузенька затока Озівського моря.

— Колись жиди з ласки Божої перейшли море на піхоту, — казав хорунжий Кальниболоцького куріня Бугай свому джурі Петрусеві Шкоді: — У Бога ми не гірше від жидів, бо не переходимо море, а перепливаемо на конях.

Перепливши затоку Сиваша, запорожці були в гостях у Кримського хана Селім Гирея. Була місячна кримська ніч. З моря дув солодкий свіженький бриз і ширив запахи клематису, миндалю і винограду. Далеко в небо врізались чорні вежі пірамідальних тополів, високі і стрункі; вишикувалися на кримській межі, немов сторожа самого хана.

— Наказ кошового! — заволав густий бас писаря Власовича: — Курінним обрати з кожного куріня 200 дотепних людей, яким бути з кошовим. Решту вишикувати по курінях.

За півгодини лицарство було вишиковано в бойову колону.

Наблизився кошовий отаман Сірко. Сидів згорбившись на буланому коні, алеж гострі очі його, молоді і жваві, палали недобрим вогнем.

— Діти! Прошу не забути мого наказу! Чотирі дні маете ви гостити в маетностях зичливого нашого сусіда хана Кримського. Минулої зіми він почастував нас своею приязню, втративши на цих залицяннях 15,000 султанських яничарів. Маете нагоду віддячити йому за ласку. Сплюндруйте та рознесіть його оселі так, аби чортяка не знайшов

для себе жадної праці! Вимордуйте татарву, аби нікого не лишилося і на насіння. З Богом, діти, до праці!

На ранок запорожці розбилися на відділи і кинулися на всі кінці Криму: на Кафу, Козлів, Карасів, Чуфут Кале, Бахчисарай. Кальниболоцькому куріню випав шлях на Бахчисарай. Немов степовий ураган, нісся на вітроногих конях курінь. Чисельні пожежі, що повставали слідом за ним, мережили степ велетенськими лампадами вогню. Ревіли череди скоту, метушилися всполошенні отари овець; піднявши хвости, басували на мертвих шляхах непритомні табуни коней. Там, де незадовго пишалися серед кипарисів кремезні улуси, зараз стирчали чорні руїни.

Не все населення карали запорожці. Молодих та заможних, у надії на відкуп, забірали до полону.

II.

Великий хан Кримський Селім Гирей лежав у своїх покоях на килимі і слухав байки бойового оглака і побожного муфтія.

І коли польова сторожа, на цей раз без докладу, увірвалася в ханські покої з галасом, що запорожці плюндрують Чуфут Кале, для ханського гніву не знайшлось часу учинити над де-ким суда і розправи. Про те він встиг потрощити янтаревого чубука на спині бойового оглака та зірвати з плеч побожного муфтія бешмет. Не було часу перевести доходження, і Селім Гирей взібрався на першого коня і ринувся спасатися в гори. За ним кинулися і бойовий оглак, і побожний муфтій, і поміркований туман, і хоробрий юз, — всі, хто встиг тільки роздобути коня.

Слідом по них, підіймаючи стовбуром пилюгу, вломилися в Байхчисарай запорожці. Бунчужний Задерихвіст, хорунжий Бугай і Шкода Петрусь зупинилися на східцях ханського палаца.

Чепурний і пишний поставили Гирею хан-сарай. Будували його досвічені майстрі з самого Дамаску і Багдаду. Підлогу в покоях виложили сердониксом, ониксом та бирюзою; стелю помережали мавританською різьбою і вимостили стіни блискучими плитками з ріжнокольорової порце-

ляни. Чисельні багацтва зібрали Гирею у хан-сараю. Тішились і розбігалися очі смертного, дивлючись на всі ці розкоші. І вуста складали самі собою славу могутнім султанам на два моря.

— Наша доля ще не загинула, — казав Петрусеві Бугай, вибіраючи з ханської скриньки полотнища грезету, едвабу та оксамиту.

— Підшукай собі, Петрусь, на онучки, — запрошував він джуру, котрий, скинувши чоботи, намотував на ноги полотнища едвабу. З літнього кіоску пролунав жіночий регіт. Селім Гирей, спасаючи свое життя, залишив свій гарем на ласку запорожців. Жіноцтво, можна гадати, не було оскаржено на хана: показавши молоді стежки до таємних льохів, в яких віками заховувалися угорське, ангорське і власного виробу, частували вони козацтво корякамн, розмірами з панську тіару.

— Схаменися, Бугаю! Деж-то можно так марнувати дорогий час! — показався на дверях Онисько Трясогуз. В одній руці він тримав пляшку, у другій — чарку. — Кинь, Бугаю, оцю справу: кумпанія чекає на тебе і гарні молодиці.

Вид пляшки вплинув на Бугая краще слів: він махнув рукою на скриньки і поплентався за Трясогузом.

Над вечір Бугай і Трясогуз вернули до ханських покоїв.

— Поглянь, Онисю, на оці канапи, — тішився Бугай ханськими ліжками: — Ото ми й заночуємо на них: ти, Онисю, на оцій, а я на цій, — запрошував він любо Трясогуза.

Була вже ніч, коли Бугай з Трясогузом покинули кіоск, в якому допили останню чарку.

— Тримайтеся, лядьку, за мої плечи, бо в цих покоях сам чортяка на шлях не потрапить, —запрошував Бугая Трясогуз. Проте сам, що-хвилини губив рівновагу і хилився, немов човник у морских хвилях.

— Спирайся на мене, Онисю, — в свою чергу пропонував Бугай.

У ханських покоях було темно, хоч очі коли. Довго нишпорили вони, розшукуючи канапи; Бугай поранив собі потилицю, Онисько позбивав коліна, коли нарешті знайшли.

— То ти, Онисю, ляговись на свою канапу, а я на свою.

— Знайшов! — радісно гукнув Трясогуз і бухнув на канапу.

— Я теж знайшов! — весело підхопив Бугай і бухнув на тую ж канапу, лиш головою в другий кінець.

Полежали недовго мовчки, чогось-то замислившись.

— Ти спиш, Онисю? — запитав схвильований Бугай.

— Іще ні, а що? — відповів з другого кінця канапи теж чим-то стурбований Онисько.

— Отож чудасія... краї моєї голови стирчать чужі ноги.

— Дивна справа! Я теж надибав чужі ноги.

— То що робити?

— Що? Хапайте за ці ноги, а я допоможу, та скинемо басурменських синів на підлогу.

Разом повстала уперта боротьба, хтось закректав, хтось застогнав; нарешті щось загуркотіло і зі стуком звалилось на підлогу. На коротку хвилину повстала тиша.

— Де ти, Онисько?— журливо запитав у пітьмі Бугай.

— Ворожа сила кинула мене на підлогу, а ви?

— Теж, — лаконічно додав Бугай, лапаючи себе за боки.

— То що маємо діяти?

— Шукаймо дверей... Біс їх знає, що вони за люде.

Не легко було розшукати дверей. Проте розшукали, вибралися на двір і положились покотом краї товаришів на килимі ханського квітника.

На ранок Бугая закликав до себе курінний отаман.

— Негайна справа, — зауважив він Бугаєві: — Довідались мої хлопці, що хан повертається з гір з чисельним військом. Я порішив вертати напростець до Кошового. Негай часу, сідай на коня і гони в Чуфут Кале попередити нашу залогу. Отже там не баріться: спізнитесь — покоштуєте канчуків.

Від Бахчисараю до Чуфут Кале — година їзди.

Хорунжий Бугай вдарив по коневі, поминув Ханим-Салачик, де знаходився ханський літній кіоск „Ашлама", обігнув тюрбе над могилою Хаджи-Гирея та його сина Менгли-

Гирея і виїхав на сошу, що була обсажена кипарисами. Був чарівний соняшний день. Від спілого винограду пахло медом; в узеньких перелогах стояв душний і солодкий запах від клемантису і миндалю. На зеленому полі були розсипані садки, а понад ними безліч голосних птахів срібними дзвониками відгукувались на стук кінських копит.

Від Чуфут-Кале залишились одні руїни і лише випадково, яко ознака запорожської ласки, де-не-де біліли на сонці поодинокі саклі.

Бугай завернув у першу вулицю. Не встиг він зупинити коня, як щось загуло і свиснуло над головою; в мить його шию стягнув аркан. З гиками та лементом накинулися на нього татари, повалили його з коня, повязавши мотузками руки і ноги.

III

Селім Гирей загнав до смерти двох коней і заспокоївся тільки тоді, коли дістався в гори. Бойовий оглак, памятаючи про янтаревого чубука, не відчував ні втоми, ані роспуки. Розіслав гонців по всіх закутках узгірря, закликаючи людей до війська. Під вечір другого дня Великий Хан мав 50.000 озброєних людей.

— На Бахчирасай! — скерував він: — Я покажу собакам, де зимують раки!

Проте, коли в'їхали в Бахчисарай, дізнались, що запорожці не залишили після себе її сліда. Алеж залишили по собі, замісць Бахчисараю, таку руїну, що у Хана не знайшлось слів для вислову свого горя.

— Бачили?—вказав він мурзам на хан-сарай. Мурзи промовчали, заплющивши очі, аби не бачити подібної наруги над святощами.

— Ясновельможніший мосце Хане! — вклонився до землі оглак: — Наші здобули язика. Дозволь твоєму холопу, хороброму юзу, представити на твої ясні очі смердячого пса.

Хан не відповів: лише хитнув головою на знак згоди. Юрба розступилася, і до хана підвели з перев'язаними руками Бугая.

— Ситий псярюга, напився людської крови! А ну, хлопці, здійміть з нього сала! — гукнув на джур Селім Гирей.

Доброзичливі джури тут-же повалили Бугая на землю і відшматали його кіями. Підняли і знову підвели до хана на допит.

— Якими шляхами увійшли запорожці в Крим? — запитав через тлумача Селім Гирей.

— Тими, що прямують на Сільний Брід.

— В якій кількости прийшли запорожці?

— Тисячи зо три, можливо більше, можливо менше... Сам я не числив...

Правдивого числа Бугай, дійсно, не знав.

— Коли гадають ваші вертати?

— Був наказ на четвертий день. Виходе — післязавтра...

Про те, що на Сільному Броді стояв сам кошовий Сірко з 4-ма тисячами кращих людей, вичікуючи повернення свого відділу, Бугай ані заїкнувся.

— На Сільний Брід! — наказав Селім Гирей: — Візьміть з собою і цього пса... Наколи він набрехав!... — не докінчив хан, алеж і мурзи, і воящтво, і Бугай зрозуміли, на що натякав хан.

Татари виступили на рисях. Зобачивши у Сиваша військо запорожців, Селім Гирей зміркував, що позаду його козаків немає. Наказав оглаку гнати коней напересіч запорожцям. Позаду татар, десь далеко в степу, немов зпід землі, виріс військовий відділ під татарськими прапорами.

— Допомога, радісно промайнуло в голові хана.

Отаман Сірко отаборився і перший татарський наскок стрінув таким мушкетним вогнем, що татари відразу втратили охоту до атаки. Розлютований хан сам взяв провід над військом. Запорожці відкинули чисельні лави хана.

Сірко, угледівши, що позаду хана поспішає під татарськими прапорами допомога, рушив зі своїми хлопцями на татар.

Билися з обох боків завзято. Та на горе хана вдарили по його тилу козаки під татарськими прапорами. Замету-

шились татари, розгубили частини і ринулися тікати. Селім Гирей з бойовим оглаком, як завше, попереду, на весь розмах коня.

Було праці запорожцям: різали, кололи, валили з коней. Залюбки працював хорунжий Бугай, котрий, замісць зброї, тримав в руках гирлигу, якою татари хапають за ноги баранів. Де він її знайшов, невідомо; підчас метушні серед татар, він скинув з коня свого доглядача, підхопив гирлигу і ну трощити татар.

Немало полягло татар на Сивашському полю, немало їх забрали запорожці до полону.

Над вечір надійшли запорожці, які пильнували в безпечному місці за людьми і худобою, що забрали до полону.

Другого дня лицарство вертало додому, зі співами, сміхом, свистом, веселими розмовами про вчорашні пригоди. Тішилися і визволені з неволі українці, що були колись загарбані до полону. Але не всі: де-хто шкодував за Кримом, тужили за улусами, посилаючи прокльони Івану Сірку

Шкода Петрусь був здивований.

— Невже для них басурмени краще від Батьківщини? — запитав він Бугая.

— Як би тобі пояснити... Не всім на Україні мед: де кого чекає кріпацтво, де кого злидота. Для инших у Криму був рай... ну й звичка, діточки, господарство.

Над вечір запорожці росташувались на ніч в яру Чорної Долини.

Розсідлали коней, пустили на пашу; люде присіли повечеряти.

Отаман Сірко закликав курінних отаманів. Увесь час був він замислений; поблід, схуд, очі його запали, ніс загострився. Відчувалось, що на душі його чогось бракувало.

— Тяжка доля чекає Україну, — сказав він стиха, звертаючись до курінних: — Її діти, яких ми мали нагоду визволити з неволі, перекинулись на ворогів Христа — басурменів. Прошу вас зібрати всіх визволених до гурту: я маю сказати їм батьківське слово.

За півгодини на пригорку Долини зібралося 7000 людей.

Отаман Сірко під'їхав до них на буланому коні і голосно сказав:

— Чув я, що не всім вам до вподоби визволення з-під басурменського ярма! Майте на увазі, що ми нікому не боронимо повернутися до Криму: кожному вільно обрати шлях, що йому по серцю.

І коли він скінчив, бранці бучно загомоніли: де-хто радісно вітав отамана Сірка, де-хто прощався, де-хто тужив.

Коли сонечко покинуло землю і над Чорною Долиною розіслалася срібно-молошна імла, 3000 бранців покинули запорожський табор, повертаючись до Криму.

Довго глядів їм у слід Сірко, потім закликав до себе наймолодших козаків.

— Сідайте зараз на коней, — дав він наказ, — наженіть перевертнів, що зрадили Україні, і повитинайте всіх до ноги.

Прожогом кинулася молодь на коней і погналася за бранцями.

Глухої ночи виїхав Сірко, аби перевірити, як хлопці виконали його наказ. По дорозі він нагнав Шкоду Петруся, котрий розшукував страшне поле.

— Страшне діло, хлопче; страшне діло, — сумував отаман Сірко: — алеж без цієї науки не оборонити України. Легкодушні люде, подібно Юді, продають наше найсвятіше — Батьківщину за який - небудь бекмез, чувеки або бешмет.

Над'їхали на страшне місце. Все поле було вкрито людськими трупами, а на листочках трави, немов роса, іскрилася людська кров.

У смутній задумі обводив очима отаман Сірко страшне поле. Сидів на коню щось довго мовчки, потім вклонився полю і сказав:

— Простіть мене, милі брати мої! Ліпше вам спати тут до страшного суду Господнього, аніж розплоджуватись у Криму на безголов'я рідній вашій Україні, а собі без святого хреста на вічну погибель.

IV.

Коли запорожці наблизились до Січи, зі сторожової башти загуркотіли гармати; на дзвіниці св. Покрови загули дзвони. На брамі, яка виходила на Гасан-Базар, отамана Сірка стрінуло духовенство.

Через малу браму запорожці висипали на Січовий майдан. У скарбниці стрінув їх скарбник Оверко Гарбуз, який сидів верхи на бочці і пильнував за помішниками, котрі розливали в цебра горілку. Він знав церемонію про цей день: сорок бочок горілки, як тільки загуркотіли гармати, чекали на запорожців.

— Гей, Мотузок! — гримнув Гарбуз на спритного козака, який скористувався метушнею і пірнув головою в цебро.

— Що, жалкуєш? Болячка тобі в боки! — глузували з нього козаки.

— У свій час, братерство! На все своя черга. Переодягнувшись в червоні, амарантові, блакитні жупани з позументами, золотими шнурами і китицями, инші в черкески з вильотами, саєтові штани, кармазинові каптани, що підперезувались поясами з китайки або шалі, лицарство вишикувалось на майдані і прослухало подячний молебень. Отаман Сірко висловив подяку за славетний похід і наказав рознести в курінї бочки з горілкою.

Для Гарбуза роспочалися тяжкі жнива: ледве встигав розливати горілку.

Другого дня Іван Сірко погнав у подарунок гетьману Самойловичові 6000 татарських бранців; останніх лишив на Січі, чекаючи за них викупу.

Три дні справляли запорожці бенькет.

На Гасан-Баша всі крамниці були порожні: все закупили запорожці, пили й веселились. Один Сірко і писар Власович не брали участи в бенькеті. Сиділи в паланці і складали листа до Великого хана Кримського. Писали так:

„Ясновельможніший мосці Хане Кримський
з многими ордами близький наш сусіде!

„Не мислилисьмо ми, військо низовоє запорожсь-
„коє, з Вашою ханською милостю і зо всім панством

„кримським в великую неприязнь і войну заходити, єсли „бисмо от Вас не увиділи того початку, котрий прошлої „зими Ваша ханськая милость учинилесь, послухавши „дурної ради шаленого безумного вейзіра Цариград„ського, а по ній і неслушного ординанцю найяснійшого і найвельможнійшого султана своєго. Приходи„лесь з яничарами єго і із многими ордами кримськи„ми до нас, війська низового запорожського; а ночною „добою пришедши близько к Січі нашой і знявши сто„рожу нашу, за Січу стоявшую, вслалесь бил в Січ „15.000 яничаров, приказавши їм (чого встид було чи„нити) не по кавалерську війська запорожського, нас „молодцов, сонних і жадної біди не сподіваючихся, ви„бити і видавити, і кучку нашу січовую з фундаменту „вивернути і разорити; а сам з ордами около Січи ста„нулесь бил, жеби і духа утікаючих молодцов наших „не упустити. Леч тоє наміреніє і замисл ваш Хри„стос Бог і Спаситель наш премилосерднійший премі„нил нам в доброє, а болізнь і упадок наш тогдашній „обернул на упадок і болізнь яничаров турецьких.

. . . .

Року 1675, септембрія місяця, 23 дня.

„Вашої ясновельможної Ханської мосці зичливиє „приятелі

„Іван Сірко, отаман кошовий“.

ХРОНІКА.

Хочемо й... з'єднаємось.

„Де-ж ви, хлопці
Запорожці,
Сини слави й
волі..."

Розійшлись по цілому світі. Перед цим воювали, боронили Батьківщину.

Зараз вже усталилися осередки нашого перебування. Переважно Середня Европа, подекуди—далекий південь і північ Африки та Америки.

Хто заробляє на хліб, хто вчиться, а хто вчить.

У більшости випадків живеться всім недобре, незадовольняюче — кепсько!

Чужина, безправність, потуга за Вітчиною. Нема й тіни персонального щастя.

Біліcть і гіркі думи, перевиті в душі клятвою „Здобути!"

Старіємо по-троху, а навколо нас—багато дітей, що народилися там і тут.

Ті, що народилися там: не по-віку серьозні, багато працюють, думають, а ще більше вірять у майбутність.

Ті, що народилися тут,— ще молоді, веселі, але як ті, так і ці — безкомпромісові... це наші нащадки.

Поруч — вже діди посивіли, або мали бути сивими, старші за нас, — наші провідники.

Бальоро нервують і ревнують! Все питають нас: „Не здасте"? Не зрадите Вільній Самостійній Україні? Мало працюєте... системи у Вас немає! Ех, ви, молодь!...

Ще жінки. Пішли за нами. Більшість з них була тоді — молоді, веселі, завзяті! Зараз вони мовчать. Тихі, спокійні, з гіркою складкою на устах, бо довелось їм бачити багато лиха й... крови. Мало сміються, проте їх рідні знають, чим їх повеселити.

— На Україну, підемо, степи побачимо! —

Мовчазний, тихий з під-лоба зір і запит: „Як?"

— З піднятим чолом, не в хату до-дому, а на чати, в бік ворога!..

Тоді вони усміхаються, розуміють... і з гордістю пестять дітей.

Час розміреною стопою крутить колесо буття.

Багато пережито, передумано, страчено друзів й знайдено тисячу поодиноких рішень. Усім хотілося-б знов побачити всю велику сім'ю нашої Визвольної еміграції, — відвести душу й відчути єдність і силу.

Ніхто необхідність цього не стане доводити будь-якими справками, прикладами з історії инших еміграцій.

Ясно, хоч трудно!

Але воякам Армії У. Н. Р. (розуміючи всю нашу сім'ю: козаків, старшину бойову, санітарну й адміністративну, пан-отців і всіх складників Армії) — слід над цим задуматися й вирішити твердо:

Обов'язково, й то як скорше, зберемося всі й поділимося як нашими думками, так і майбутніми перспективами. Зусиллями всіх поможемо тим, кому зараз живеться найгірше в матеріальному й моральному відношенню. Скажемо нашим дідам, що вчили нас, як зброєю володіти, що цілою військовою сім'єю готові стати до спільної праці.

Скажемо нашим провідникам, що в оцих гірких умовинах нашого загального життя — предкладаємо кожен зокрема й всі разом свої сили для доконання Великої мети й просимо, в доказ чулости й розуміння обставин, посильного завдання для здійснення її.

Всі обставини — за нас.

Нема зараз найдальшого кутика в Европі, де-б наші вояки не були зорганізовані. Лише треба це сказати один одному, а потім всі разом:

Хочемо й... з'єднаємось.

А. Кмета.

30.I.1928.

З життя вояцтва.

Товариство б. вояків Армій У. Н. Р. в Ч. С. Р.

Товариство має в своєму складі більше 100 осіб, з яких біля 80% б. старшин, 10%—урядовців і 10%—козаків. По роду зброї — це переважно піхотинці, а кіннотчиків і гарматчиків мається біля 30%. У сучасний мент члени Т-ва уявляють з себе інженерів (біля 35%) і студентів (65%). Мета товариства зберегти бойові традиції славної визвольної збройної боротьби за самостійність У. Н. Р. і негайно стати, як тільки в тому буде потреба, по заклику Уряду У. Н. Р. до такої-ж боротьби. Товариство є членом Союзу організацій б. вояків армії У. Н. Р. в Ч. С. Р.

Члени Т-ва провадять виключно культурну працю. Інженери удосконалюють свої знання в практичній роботі за кордоном по фахах: гідротехники, технології, лісівництва, агрономії, економії, заробляючи тим самим і кусок хліба. Студенти дуже серйозно зайняті, як теоретичними, так і практичними студіями в високих школах. Підготовка до культурної боротьби провадиться надзвичайно інтенсивно. На весні цього року має стати до практичної роботи нових 30 культурних бойців-інженерів.

Не дивлячись на те, що члени Т-ва дуже переобтяжені своєю академичною працею, намічений ряд рефератів з обсягу військової науки та штуки. Дані головним чином завдання з тактики для виготовлення відповідних рефератів-докладів з усіма оперативними наказами й розпорядженнями та схемами. У виконанні одного завдання приймають участь одразу кілька осіб: головний докладчик — командір полку та його співдокладчики — командіри куріня, сотень, а також командіри військових одиниць инших родів зброї. Завдання дані для пішого полку в складі дивізії. Для теоретичної підготовки до рефератів мається до розпорядимости докладчиків військова література.

Цим буде осягнуто те, що члени Т-ва в час таких рефератів і дискусій по них не тільки поділяться своїм досвідом з минулої визвольної боротьби та пригадають стару теорію, але познайомляться й з новою військовою літературою.

Інж. В. Прохода.

17-I-1928.

Свято Української Державности в Українській станиці при м. Калішу.

22-го січня відбулися урочисті служба Божа і академія з приводу десятиліття проголошення самостійности України. Станична Св.-Покровська церква вже з ранку була заповнена вояцтвом та представниками від польського суспільства і офіційними урядовими чинниками.

Глибоко зворушуюча служба протоієрея Іларіона Бриндзана в супроводі станичного хора під дирігентством сотника Бабиченка до сліз вразила присутніх.

Академію було відкрито о 20 годині в помешканні станичного театра вступним словом генштабу Ген.-хор. Куща. У салі театру серед присутніх: Каліський староста п. Потоцький, т. в. о. командіра 29-го полку підполковник Калиновський, инші представники від місцевої польської влади, українська військова старшина і представники від всіх емігрантських організацій та установ.

Генерал Кущ зачитує телеграму від Голови Директорії і Головного Отамана Війська У. Н. Р. Андрія Лівицького наступного змісту:

„Здоровлю тих, що непохитно стоять на сторожі гасел,
„проголошених народом українським десять років тому.
„Вірю, що нове десятиріччя не зломить стійкости нашої і
приведе до рідного краю".

Лівицький.
Сальський.

Привітання було зустрінуто гучним „Слава" й співом національного гімну.

Зачитуються привітання від Українського Центрального Комітету у Варшаві, міністра освіти генштабу ген.-полк. Юнаківа, Начальника канцелярії Міністра праці і суспільної опіки Річипосполитої Польської, Директора департаменту суспільної опіки Шубартовича, Спілки інженерів і техніків українців емігрантів у Польщі, Командіра 3 стр. залізної дивізії Г. Х. Шандрука, співробітників Народнього Вістника в Луцьку, відділу Українського Центрального Комітету в Люблині, б.-ад'ютанта командуючого армією сотника Барила й Калішської філії товариства б. вояків армії У.Н.Р.

Привітання були зустрінуті гучними оплесками.

Матурант станичної Гімназії С. Кость-Костенко по-мистецькому виголосив власні твори, присвячені святкуємому дню.

Слідом за ним виступив з цікавою розвідкою на тему дня проф. Андрієвський. Майстерно змалювавши щасливу добу України, коли вона була рівноправною в сім'і инших країн, промовець з піднесенням підкреслив трагічну історію України за часи панування Росії, зупинившись на всіх придбаннях, які вона мала від цього панування.

Шановного промовця нагородили гучними оплесками.

Станичними артистами була відіграна драма Старицької-Черняхівської „Останній сніп". Артистична гра пань Кречет, Ластівки та панів Шила і Кривуся залишила серед присутніх глибоке враження.

Як і завжди, станичний хор прекрасно виконав де-кілька річей.

Останньою точкою були декламації учнів гімназії ім. Т. Шевченка Миколи Лівицького, Евгена та Костя Стецюренка.

Треба підкреслити, що Академія була проведена імпозантно, до чого спричинилася жертвенна праця вчасників Академії та великий організаторський хист техничного провідника Святом проф. В. Андрієвського.

М. С—да.

СТЕПАН КОСТЬ-КОСТЕНКО.

„Рефлєксії".

Мають прапори... сміється блакить...
Дзвони співають Софії,
З тисячи грудей: „Ми хочемо жить"
Рветься, шумить і радіє.

* * *

Здвигом могутнім, одним пориванням
Зірвано темряву ночи,
Думка єдина, єдине бажання —
„Вільними бути ми хочем".

* * *

Вірлята розкулись... і вільні їх крила
Просторів безмежних сягають.
Нема тої сили, щоб їх зупинила, —
Вже спів перемоги лунає.

* * *

Скупалися в крові ворожій багнети,
Шаблям уже була потіха;
І сонишні вмить заніміли кларнети
Від нашого грізного сміху.

* * *

Ми шлях перемоги вквітчали квітками —
Кріваві все маки цвіли...
На нашім шляху — перед нами й за нами
Все радісно дзвони гули.

* * *

І кровію кращих синів України
Оці ми слова написали:
„Від нині вільна, незалежна, єдина",
Що з мук і страждання повстала.

* * *

Вільна, незалежна — так хоче нарід,
Цей велетень вільного духу,
Горить вже, зарею зайнявсь небозвід —
Хто чує, най слуха.

* * *

Ми жертвенник волі вже кров'ю скропили,
Нас знають і Бахмач, і Крути,
І свідчать про чин наш високі могили...
Ми рвали одвічнії пута.

* * *

— Вчорашні раби і нікчемні плебеї,
Підніжки царів і панів —
Сьогодні герої, творці епопеї
Величного чину борців.

* * *

Величний той мент був — велична подія,
Блискуча, гучна перемога...
І хто з нас тепер вже сказати посміє, —
„Боротись не маємо змоги".

* * *

Боротись ми можем і вмієм вмірати,
Наш свідок — недавнє минуле;
Ми вмієм боротись, не тільки ридати, —
Про нас всі народи почули.

* * *

Хоч зрадою, підступом нас поконали,
Відтяли нам крила вірлині;
Багатую ниву проте ми зорали
На рідній своїй батьківщині.

* * *

Хоч ворог наш клятий під регіт і спів
Гучную справля перемогу,
Йому домовину готовить наш гнів
Широку торує дорогу.

* * *

Най ворог лютує, сміється най кат,
Кріваве справляє весілля.
Ми вирвемось шумом зеленим з-за грат,
Страшне йому справим похмілля.

* * *

Ми участь приймали... велика це драма
Славетні події й герої ——
То-ж буде це царство московського хама
Великою купою гною.

* * *

Нас силою вигнали з рідного краю.
Блукаєм по цілому світі
Та кожну хвилину усі пам'ятаєм,
Якої ми матері діти.

* * *

Рідіють ряди наші — суму-ж нема;
Запеклі ми, повні закляття, —
Стоїть непохитною грізна, німа
Громада, закута в завзяття.

* * *

— — — — — — — — — — — —

Нас ворог переміг... страшна образа
Вогнем запалює серця,
І гніву нашого екстаз
Розбудить навіть і мерця.

* * *

Хоч сунуть з півночи зловіщі хмари,
Зима ще дихає морозом;
Прийде весна — розіллє чари,
Загомонять весняні грози.

* * *

І розкують вогневим зривом
Міцну покрівлю крижану, —
І буде все — степи і ниви
Співати пісню весняну.

* * *

Рідна земля, людським горем засіяна
Кров'ю, сльозами полита,
Всміхнеться, урочистим ранком осяяна,
Соняшним світлом обмита.

* * *

А ми в пожеж вогнистій смузі
Вперед підем за рідний край,
І прогремить в Великім Лузі: —
„Проснись, народе! гей, вставай!"

* * *

Тоді настане день жаданий —
Найбільш врочисте наше свято;
Прийде день суду невблаганий,
День суду Божого над катом.

* * *

І знов в розспівану блакить,
В простір безмежний і безкрайний
Із уст мільйонів полетить
Побідний спів наш злотосяйний.

* * *

І зникне сум... недоля згине
І всхнуть кріваві ріки,
Щаслива-ж Вільна Україна
Буде на віки й віки.

* * *

— „Вставай, борись, кидай громами!“
(Яка-ж чарівна буде мить)
„Вперед спіши, вперед за нами, —
Нехай ніхто в цю мить не спить!“

* * *

— Ми жагу помсти втопим в крові
В ворожій крові до кінця —
Нас увінча вінок любови
Замісць тернового вінця.

На день святкування 10-ої річниці проголошення Самостійности України.

Укр. Станиця
Kalisz. Polska.

Загальні збори Товариства вояків армії У. Н. Р.

26 лютого в салі театру Української станиці при м. Каліші відбулося закінчення V-х чергових загальних зборів Товариства вояків армії У.Н.Р. *)

Збори відкрив о 15 год. голова зборів Г.-Х. Кущ. Після доповнення президії зборів Пор. Можейко, яко другим заступником голови, зборами розглянуто невичерпані арт. порядку денного, а саме — зміни в статуті та інструкції для внутрішнього життя Товариства й обрано Гоноровий Суд Т-ва в складі: Ген.-Пор. Ерошевич, Ген.-Х. Козьма, Підп. Харитоненко, Підп. Янів, Підп. Ардашів, Підп. Димар, Сотн. Миколаїв, Сотн. Горячко і Ад. Підп. Волошин.

О 23 год. збори закрито.

К. Б.

*) Див. ч. 5 „Табору“, стор. 90—91.

Тарасові дні в Українській станиці.

Величаво відсвяткувало українське громадянство Української станиці м. Каліша та його околиць у днях 10-го і 11-го березня б. р. 114 річницю народження і 67 річницю смерти Великого Кобзаря землі української Т. Г. Шевченко.

Як і завше, найбільшу долю в цій праці взяв на себе референт справ культурно-гуманітарних Української станиці, Високодостойний П-н професор В. Андрієвський, який звернувся з закликом до всіх наших організацій взяти посильну участь у святкуванні. Його заклик і власний приклад заохочували й найбільш інертних, і у святкуванні прийняли участь всі ті, які могли так чи инакше спричинитися до піднесення врочистости.

Був складений багатий програм.

Увечері 10 березня в Станичнім Театрі відбулася врочиста академія — вистава — концерт. Саля театру заповнена по береги. Видно багато польських гостей, між якими були й представники преси.

Піднімається завіса... зі сцени полилися тужливо-могутні звуки „Заповіту". Усі встають... схиляються голови перед невидимою, святою і вічною постаттю несмертельного Кобзаря: То згадують Тебе, Великий Батьку Тарасе, діти Твої „незлим, тихим словом"... ті діти, що кровію своєю, своїми стражданнями на чужині сповнили й сповняють святі слова Твого „Заповіту" — „Вставайте, кайдани порвіте".

Відкриває академію проф. В. Андрієвський, який у своїй надзвичайно цікавій і змістовній промові всебічно розглянув величну ролю, яку відограв Т. Г. Шевченко в житті української нації.

Слова промовця находять у душі кожного з присутніх гарячий відклик. Усі з великою увагою слідкують за кожним рухом промовця. А послухати було що, бо в своїй промові проф. Андрієвський торкнувся всього того, що було найдорожчим і святим для кожного українця. Неначе в калейдоскопі, за кожним висловом промовця перед духовними очима присутніх вставали картини героїчної боротьби велетня мистецького духу і найбільшого громадянина з московською захланностю, з тим тлетворним духом панрусицизму, який довгі століття тримав отруєну душу народу нашого в стані летаргії. Боротьба з отим славнозвісним: „не било, нет і не будет", яка проходила червоною ниткою через все життя поета, промовцем була змальована так барвисто і мистецьки, що здавалося, що ця боротьба ось тут... перед нами. Відкривши перед присутніми жахливі малюнки безоглядної московської брехні, що намагалася й намагається втиснути Т. Шевченка в „общерусскія" рамки, як то робилося за сумної пам'яти дому Романових, або в рамки „інтернаціоналізма", як то роблять тепер московські большевики, — промовець збиває ці брехливі твердження тією непереможною зброєю, яку дало нам у руки саме життя і праця Великого будівничого нашої будуччини. Т. Г. Шевченко — суто національний поет — плоть від плоті і кость від кости українського народу, і всі змагання москвинів зробити його „общерускім" надто вже огидні і смішні.

Це є вже забагато навіть і для таких експропріяторів, якими є й будуть москвини. Помянувши чулим словом пам'ять Великого Кобзаря, промовець закінчує свою промову під довгі й гучні оплески присутніх.

Після короткої перерви сцена знову відкривається. Іде другий акт Шевченкового „Назар Стодоля". У виставі приймають участь місцеві артистичні сили під режисурою П-на О. Шила та весь склад Станичного Національного Хору під диригуванням П-на Бабиченка в супроводі станичної струнної оркестри.

Хор виконує в акті відділ „Вечорниці". Гру артистів і гарне виконання хором „Вечорниць" присутні нагорождують дружніми оплесками.

Третій відділ програму відкриває своєю промовою високоповажаний Інспектор станичної гімназії п-н М. Середа на тему „Т. Шевченко про рідне слово". Зміст промови виявляв вповні те величезне значіння, яке надавав Т. Шевченко рідній мові і рідному слову в ділі поглиблення національної свідомости й оборони непорушности національних основ. Словами поета промовець вказує на те, яка велетенська міць криється в рідному слові, в батьківській мові: слово те є найміцнішою зброєю в боротьбі за національне визволення, воно є тією міцною заслоною, яка не дала чужинцям опанувати душею нашого народу.

У титаничній боротьбі з московською зажерливістю на сторожі нашого національного „я" стояло наше рідне слово, наша пісня — пісня вільного степу, незакутого в кайдани духу. Промовець закликує плекати рідну мову, любити рідне слово, щоб не уподобитися до тих, про яких сказав Шевченко: „хто мову рідну забуває, той у грудях не серденько, лиш камінь має".

Присутні винагороджують промовця гучними оплесками.

Після цього хор виконує: „Ой, пряду, пряду", а далі розпочинаються декламації творів Шевченкових на ріжних мовах: на українській, польській, французькій, німецькій і „есперанто" у виконанні учнів станичної гімназії.

Декламації переплітаються зо співами хору. Академія закінчується співом хору — „На Тарасовій могилі". Присутні ще довго не покидають салі театру. Усім хочеться пробути довше там, де перед тим невидимо пробувала тінь Тараса, де його нащадками виголошувались його несмертельні, святі слова великої правди, слова, в яких виливав Він свій безкрайний біль над стражданням Рідного Краю, як і ті слова, в яких чувся громовий заклик до чину, до страшної, останньої боротьби за прийдешний день — день Великого Відродження Української Нації. Так скінчився день 114 річниці народження великого страдника, великого вчителя України Т. Г. Шевченка

На другий день, 11-го березня, в 67 річницю смерти Т. Г. Шевченка в станичній церкви після служби Божої була відправлена панахида. Серед тужного співу, в сизім тумані диму кадильного вставала тінь Тарасова в терновому вінці мученика... Серед присутніх — настрій поваги й смутку. З останнім акордом „Вічної пам'яти"... з душі кожного линуло туди... на Йо-

го могилу, до старого Дніпра, в заплакану далечінь: „Спи, батьку наш... пам'ять про Тебе вічно житиме в серцях дітей Твоїх".

Увечері в Станичнім театрі відбулася вистава одноактівки: „Дитяча присяга на Тарасовій могилі" у виконанні дітей — учнів станичної початкової школи під режисурою лектора гімназії п-на М. Харитоненка. На сцені — пам'ятник на могилі Шевченка (його погруддя), а круг нього діти — його квіти улюблені. Старенький дідусь оповідає їм про безталанне життя поета, про його боротьбу за краще майбутнє поневоленного народу, за волю і щастя України, про його любовь до дітей, в яких він добачав майбутніх борців, на яких покладав найкращі надії... Наступає мент урочистої присяги дітей на могилі Тарасовій. Великою вірою в нашу остаточну перемогу наповнювались серця присутніх, чуючи присягу з уст дитячих, — свято й непорушно виконувати все, що заповідав Він, Великий наш Батько.

Мертве погруддя поета ніби ожило під ту хвилину... на дітей, радісно усміхаючись, дивилися його очі, а уста розкривалися, нечутно благословляючи дітей на хрестний шлях боротьби, ним започаткованої... Мент був надто зворушливий... кожний з присутніх разом з дітьми повторював слова присяги... кожний відчував в собі хоч дробинку того непереможного духу Тарасового — прагнення чину й боротьби. Склавши присягу, діти вишикованими рядами покидають сцену під спів: „Ще не вмерла Україна"... Їх проводить радісно — усміхнений погляд Тараса. Вечір закінчується деклamаціями дітей з Шевченкових творів.

Свято закінчилось... і знову — тяжка щоденна праця вигнанців з рідної землі, праця „хліба насущного ради" серед невідрадних умов емігрантського життя. Українське громадянство на вигнанні цим святкуванням ще раз доказало свою незломну волю до боротьби в ім'я того ідеалу, за який боровся й склав своє життя той, хто святим словом своїм, своєю піснею натхненою збудив приспану душу народу, не дав загинути національному живлу в сірій народній масі.

Розбуджений зі сну, встав народ — велетень і йде слідами свого пророка, складаючи чисельні кріваві жертви на вівтар Батьківщини.

І ми всі, що стали під стяг Батьківщини, в боротьбі з московською навалою — твердо віримо в світле й щасливе прийдешнє нашого народу. І в ці Тарасові дні складаємо перед його святою пам'яттю урочисту присягу — не складати зброї... твердо й незломно йти вперед... На вістрях багнетів ми понесемо на зустріч нашого майбутнього величну, грізну для ворога пісню перемоги і слави. І тоді збудуться пророчі слова поета :„потече річками кров ворожа в Чорне Море" і воскресне довгоочікувана, оспівана ним, воля.

У день Великого Відродження встане в блискучих, світлосяючих шатах волі Велика, Могутня, Вільна і Єдина Україна! І перед Її Маєстатом схилять голови други й недруги на знак найбільшої пошани до нашого народу, який власними силами створить чарівну будівлю державности української.

А тоді могутня українська сім'я, оновлена в тяжких змаганнях, зложить на Тарасовій могилі несмертельний вінок слави. І „незлим, тихим словом" вічно, з любовію буде згадувати того, чиї слова були для нашого народу вогневим закликом до життя, чину й боротьби.

С. Кость-Костенко.

Року Божого 1928
в Тарасові дні
Українська Станиця

„Т. Шевченко про рідне слово".

(Промова на академії в 114 річницю народження поета та 67 роковини його смерти в Українській Станиці 10 березня р. Б. 1928).

Високодостойні
пані й панове!

Щорічно в ці дні ми нагадуємо собі про безмірне значіння Поета для нашої нації. І цього значіння ви свідомі, бо на протязі 67 років зі дня смерти Т. Г. праця його, як кажуть, розібрана по кісточках. Проте головний лейт-мотив поезії Т. Г. мало надається до слуху його дослідників.

Я маю сміливість запевнити вас, що ніхто зі світових геніїв не надавав такої ваги людському слову, як це робив Т. Г. Шевченко. Більшість його творів, листування, нотатки, — все це величний гімн людському слову.

„Ну, що-б, здавалося, слова?!
„Слова та голос, більш нічого!..
„А серце б'ється, ожива,
„Як їх почує. Знать, од Бога
„І голос той, і ті слова.

У цих рядках думка поета піднесена до євангельскої правди.

„Спочатку було слово..... і слово було Богом".

Надаючи таку вартість людському слову, Т. Г. пророкує, що наша слава, слава України звязана з розквітом рідного слова. Він заповідає нам:

„Пишіть і друкуйте... а на Москалів не вважайте, — нехай вони „собі пишуть по свойому, а ми по свойому: у їх народ і слово, і у „нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люде. Вони здаються „на Гоголя, що він пише не по-свойому, а по-московському, або на „Вальтер Скота, що і той не по-свойому писав. Гоголь виріс у Ніжині, а не на Україні, і свого язика не знав, а Вальтер Скот в Один-

„бурзі, а не в Шотландії, а може йще було що-небудь, що вони „себе одцурались, — не знаю. А Борнс все-таки поет народній „і великий. І наш Сковорода таким би був, як би його не збила „з пливу латинь, а потім московщина. Покійний Основьяненко дуже „добре приглядівся на народ, та не прислухався до язика, бо може „його не чув у колисці од матери, а Гулак Артемовський хоч і чув, „так забув, бо в пани постригся.

Були щирі українські патріоти до нього. Алеж вони не змогли розгадати тієї ролі, яку відограють у життї нації рідна школа й рідне слово. Т. Г. це розумів ясно. Він казав іронично про сучасні йому школи на Україні:

„В школах там усього, рішучо всього навчать, крім розуміння „свого милого рідного слова.

Як дитина від цікавої забавки, так він розважається і тішиться кожною працею, що мала в основі послужитись рідній мові.

Заховалась його нотатка:

„Нині Варенців вернувся з Петербургу і привіз мені лист від „Куліша і його „Граматку", щойно надруковану. Як гарно, розумно „і благородно уложений сей зовсім новий буквар. Дай Боже, щоб „він прийнявся серед нашого бідного народу. Се перший вільний „промінь світла, що може проникнути в здушену попами невільничу „голову.

Персонально для Т. Г. рідне слово було тими святощами, які побожні люде тримають на руках з любовію, страхом та обережністю. Оповідають біографи поета, що він на людях сидів мовчазний, був скупенький на слово: не любив марнотратити ним „всує". Він приховував його для хвилин натхнення...

Для кого й для чого?

Про це він зізнається сам:

„Пошли мені святеє слово,
„Святої правди голос новий,
„І слово розумом святим
„І оживи, і просвіти!
„І розкажу людям я горе.
. . . .
„Подай душі убогій силу,
„Щоб огненно заговорила,
„Щоб слово пламенем взялось,
„Щоб людям серце розтопило
„І на Украйну понеслось,
„І на Україні святилось
„Те слово, божеє кадило,
„Кадило істини... Амінь...

Для поневоленої нації і поневоленого кріпацького народу приховував наш Пророк рідне слово. Рідне слово, яко непереможну зброю, перед якою бліднуть вороги, він мав поставити на сторожі таких, які позбулися права бути вільними на вільній землі.

„Воскресну нині, ради їх,
„Людей закованих моїх,
„Убогих нищих. Возвеличу
„Малих оттих рабів німих!
„Я на сторожі коло їх
„Поставлю СЛОВО.

Ці слова мусять нагадати нам про святий обов'язок. Шануючи пам'ять нашого Великого Поета, ми мусимо поставити на сторожі наших змагань, стремлінь, дітей „рідне слово".

Середа Михайло.

НЕКРОЛОГ.

† Богдан Олександер Яковлевич.

1-го лютого б. р. в Українській Станиці помер від хороби на серце директор гімназії ім. Т. Шевченка, член Т-ва вояків армії У. Н. Р. поручник Олександер Богдан.

Покійний народився 5-го квітня 1885 року в м. Коропі на Чернигівщині. По закінченні фізико-математичного факультету Університета Св. Володимира вступив на службу до 6-го мортирного гарматного дивізіону. Витримав іспит на прапорщика запаса польової артилерії. 1911 року одержав призначення на помішника ревизора до Хабаровської Контрольної Палати. Прибувши на місце служби, Небіжчик щось за місяць покидає контроль і переходить на лєктора математики в Хабаровську реальну школу. Через рік переходить до Нікольсько-Усурійської реальної школи.

Відбувши світову війну, в ранзі поручника повертається на Україну, де приймає живаву участь у визвольній боротьбі і по тернистому шлях глибоких моральних страждань за Батьківщину відступає до Польщі. Невпинно працює, яко лєктор, в гімназії Т. Шевченка Калішського табору.

У 1924 році був призначений Директором станичної Гімназії ім. Т. Шевченка. 4 роки самовідданої нервової напруженої праці передчасно зломили решту здоровля небіжчика. Сконав чоловік високих душевних якостей, непохитний і непереможний ідеаліст у питаннях чести, людської віри й правди. Зійшов у могилу лицар, який не визнавав компромісів, наколи вони порушали вимоги гідности і українського старшини, і педагога. Чоловік, котрий серцем і кров'ю проторяв шляхи для нашої молоді до високих шкіл. Десятки людей, його вихованців, посідають зараз високу освіту на всіх закутках Європи.

Нехай-же буде над тобою, наш любий, чесний лицар слова і діла, земля пухом.

Поховано небіжчика 4 лютого на православному цвинтарі м. Каліша.

ГОЛОВНІ ПОМИЛКИ.

Стор.	рядок:	надруковано:	треба:
3	1 заголовок	Україньскої	Української
3	14 (зверху)	Украін	Україні
4	1 „	Придбачаючи	Передбачаючи
5	8 „	у непосилній	у непосильній
7	2 (автор)	Ген.-Хорунжій	Ген.-Хорунжий
11	1 (зверху)	мирової	світової
14	9 „	з'єднуются	з'єднуються
15	11 (знизу)	російськой	російської
16	14 „	работи	роботи
„	2 „	стрікових	стрілкових
17	1 (зверху)	5)	4)
„	18 „	мирової	світової
„	7 (знизу)	памічає	намічає
19	17 (зверху)	пареводиться	переводиться
20	1 „	спріяти	сприяти
21	1 (знизу — примітка)	задоволнити	задовольнити
24	16 (зверху)	звильнити	звільнити
25	5 „	передал	передав
27	9 (знизу)	можлівими	можливими
„	4 „	в жистя	в життя
28	13 (зверху)	допомагаюсь Таращань-цям	допомагають Таращанцям
„	11 (знизу)	північ	північ
„	3 і 2 „	до 100 багнетів і 200 баг-нетів	до 1000 багнетів і 200 ша-бель
29	5 (зверху)	перевожаючими	переважаючими
„	6 „	відтисняються	відтісняються
„	7 „	на півничному	на північному
„	11 „	Галицська	Галицька
30	13 (знизу)	постачяння	постачання
31	5 „	захотили	захопили
38	11 „	сильной	сильної
49	7 „	вкраїнці	українці
57	1 „	робітніків	робітників
63	2 (автор)	Підполковник	Підполковник

Воєнно-наукове видавництво
„ДО ЗБРОЇ"

ЦІНА 1 ЗОЛ. 50 ГР.